

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
W WARSZAWIE

BULETTIN
ARCHÉOLOGIQUE
POLONAIS

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXIV

VARSOVIE 2023

WARSZAWA 2023

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXIV

W 150. rocznicę
wydania przez Jana Zawiszę pierwszego tomu
„Wiadomości Archeologicznych”,
czyli
*Spostrzeżeń lat ostatnich w dziedzinie
starożytności krajowych*

REDAKTOR NACZELNY
EDITOR IN CHIEF

DR WOJCIECH BRZEZIŃSKI

SEKRETARZ REDAKCJI
MANAGING EDITOR

DR HAB. JACEK ANDRZEJOWSKI

CZŁONKOWIE REDAKCJI
EDITORS

GRAŻYNA ORLIŃSKA, RADOSŁAW PROCHOWICZ, KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA,
ANDRZEJ JACEK TOMASZEWSKI, KAJA JAROSZEWSKA

RADA NAUKOWA
SCIENTIFIC ADVISORY BOARD

PROF. DR HAB. WOJCIECH NOWAKOWSKI (Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego), PROF. DR AUDRONĖ BLIUJENĖ (Klaipėdos universitetas), PROF. DR HAB. CLAUS VON CARNAP-BORNHEIM (Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen, Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Schleswig), PROF. DR HAB. ZBIGNIEW KOBYLŃSKI (Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego), PROF. DR HAB. JERZY MAIK (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk), PROF. DR HAB. DIETER QUAIST (Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie, Schleswig), PROF. DR HAB. PAWEŁ VALDE-NOWAK (Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego)

CZASOPISMO RECENZOWANE ♦ PEER-REVIEWED JOURNAL

TŁUMACZENIA
TRANSLATION

KINGA BRZEZIŃSKA
JACEK ANDRZEJOWSKI, ELŻBIETA ZABŁOCKA

KOREKTA
PROOF-READING

AUTORZY, KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA

SKŁAD I ŁAMANIE
LAYOUT

JRJ

RYCINA NA OKŁADCE
COVER PICTURE

Okładka pierwszego tomu „Wiadomości Archeologicznych”
Cover of the first volume of “Wiadomości Archeologiczne”

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2023
© Autorzy, 2023

25^{lat} **Mazowsze**

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie jest jednostką organizacyjną Samorządu Województwa Mazowieckiego

ADRES REDAKCJI
EDITORIAL OFFICE

Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

STRONA WWW
HOME PAGE

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/en>

TOMY ARCHIWALNE
ARCHIVAL ISSUES

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archiwum>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archive>

ISSN

0043-5082

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXIV (2023)

SPIIS TREŚCI
CONTENTS

ROZPRAWY / PAPERS

- WOJCIECH NOWAKOWSKI „Wiadomości Archeologiczne” – panorama stu pięćdziesięciu lat polskiej archeologii pradziejowej 3
“Wiadomości Archeologiczne” – a Panorama of One Hundred and Fifty Years of Polish Prehistoric Archaeology
- ANNA STROBIN Jednoczłonowe klamry do pasa Kostrzewski typy Ib i IIb. 19
Zróżnicowanie – chronologia – inspiracje
One-Piece Belt-Hooks of Kostrzewski Types Ib and IIb.
Varieties – Chronology – Inspirations

MISCELLANEA / MISCELLANEA

- GRAŻYNA ORLIŃSKA O nagolennikach z Siwianki na wschodnim Mazowszu i nie tylko... 61
About the Siwianka Anklets from Eastern Mazovia and More...
- JOANNA ZAGÓRSKA-TELEGA Intrygujący pochówek kobiety z birtualnego cmentarzyska 85
MARCIN M. PRZYBYŁA w Kazimierzy Wielkiej, pow. kazimierski
ANITA SZCZEPANEK An Intriguing Female Burial from a Bi-ritual Cemetery
at Kazimierza Wielka, Kazimierza Wielka County
- JAN SCHUSTER Almost a Dozen already. The Next Princely Grave 107
at the Necropolis at Czarnówko in Pomerania
Już niemal tuzin. Kolejny grób książęcy na cmentarzysku w Czarnówku na Pomorzu
- ANDRZEJ KOKOWSKI Łyżeczki kosmetyczne z obszaru *Barbaricum* 149
MAREK FLOREK Cosmetic Spoons from the *Barbaricum*
- BARTŁOMIEJ MAKOWIECKI Szesnastowieczne kafle z herbem Starykoń z królewskich 165
LUCYNA SAMEK zamków na Wawelu i w Ojcowie w świetle wyników analizy
DARIUSZ WĘGRZYNEK porównawczej oraz badań fizyko-chemicznych
ZDZISŁAW STĘGOWSKI Sixteenth-century Tiles with the Starykoń Coat of Arms from the Royal Castles
ALEKSANDRA WANDZILAK of Wawel and Ojców in the Light of the Results of Comparative Analysis
PAWEŁ WRÓBEL and Physical and Chemical Studies
MICHAŁ WOJENKA
- ANDRZEJ KOKOWSKI In Search of Lost Archaeological Artefacts 183
WIEŃCZYŚŁAW NIEMIROWSKI W poszukiwaniu zaginionych zabytków archeologicznych

ODKRYCIA / DISCOVERIES

BARTŁOMIEJ KACZYŃSKI ŁUKASZ MAURZYCY STANASZEK	„Nieumyślne spowodowanie śmierci” na warszawskim Annopolu we wczesnej epoce żelaza ‘Manslaughter’ in the Warsaw Annopol in the Early Iron Age	191
AGATA GRZĘDZIELSKA	Archiwalne cmentarzysko w Zalcu (dawn. <i>Salza, Kr. Lötzen</i>) na Pojezierzu Mrągowskim odkryte na nowo – analiza zabytków z współczesnych badań powierzchniowych Archival Cemetery at Zalec (former <i>Salza, Kr. Lötzen</i>) in the Mrągowo Lakeland – Eediscovered. Analysis of Artefacts from Contemporary Field Surveys	202
VADŽIM BELÂVEC	Odlew z Čarnaŭčyc i zapinki typu Almgren 41 z ziem Białorusi A Cast from Čarnaŭčycy and Brooches of Almgren Type 41 from Belarus	217
MIKALAI PLAVINSKI	Antler Container from the Navasiolki Barrow Cemetery (Miadziel District, Minsk Region, Republic of Belarus) in the Collection of the State Archaeological Museum in Warsaw Pojemnik rogowy z cmentarzyska kurhanowego Nowosiółki (rejon miadziolski obwodu mińskiego, Republika Białoruś) w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie	227
SZYMON MOSAKOWSKI MARTA PIOTROWSKA MATEUSZ POPEK KONRAD LEWEK	Łódź jednopienna z Jeziora Lubikowskiego (woj. lubuskie) A Dugout from Lake Lubikowskie (Lubuskie Voivodeship)	238

WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS

243

AGATA GRZĘDZIŁSKA

ARCHIWALNE CMENTARZYSKO W ZALCU (DAWN. SALZA, KR. LÖTZEN) NA POJEZIERZU MRĄGOWSKIM ODKRYTE NA NOWO – ANALIZA ZABYTEKÓW Z WSPÓŁCZESNYCH BADAŃ POWIERZCHNIOWYCH

ARCHIVAL CEMETERY AT ZALEC (FORMER SALZA, KR. LÖTZEN) IN THE MRĄGOWO LAKE LAND – REDISCOVERED.
 ANALYSIS OF ARTEFACTS FROM CONTEMPORARY FIELD SURVEYS

Abstract: The cemetery at Zalec, NE Poland, is a cremation burial ground of the Bogaczewo culture and Olsztyn group, first discovered and explored in the early 20th century. At the end of World War II, most of the documentation from the excavations was destroyed. Until recently, even the exact location of the site had been uncertain and was confirmed only in 2016. As a result of surface surveys with metal detectors carried out at that time, more than 90 artefacts, including fragments of triple-crest brooches of the Mazurian type, fibulae with returned foot and plate brooches, as well as belt elements, fragments of cuff bracelets and spurs, were discovered. The chronology of all these artefacts falls between phases B2 and E2, which corresponds to the chronological frames of the functioning of the Zalec cemetery.

Słowa kluczowe: okres wpływów rzymskich, okres wędrówek ludów, kultura bogaczewska, grupa olsztyńska, badania powierzchniowe, archeologia bałtyjska, Zalec

Keywords: Roman Period, Migration Period, Bogaczewo Culture, Olsztyn Group, field surveys, Balt archaeology, Zalec

Cmentarzysko kultury bogaczewskiej i grupy olsztyńskiej w Zalcu, pow. mrągowski (dawn. Salza, Kr. Lötzen)¹ zostało odkryte i przebadane już na początku XX wieku. Pozyskanych wówczas materiałów nie opublikowano. W trakcie II wojny światowej większość z nich zaginęła lub została zniszczona. Do naszych czasów dotrwały jednak archiwa przedwojennych badaczy, zawierające pewne informacje na temat tej nekropoli, które niedawno stały się podstawą monografii cmentarzyska². Była to przede wszystkim kartoteka estońskiej archeolog, Marty Schmiedehelm, w której zachował się m.in. odpis sprawozdania autora badań, Feliksa Ernsta Peisera³.

Według danych archiwalnych w Zalcu odkryto około 90 obiektów (w większości grobów ciałopalnych), pochodzących z okresu wpływów rzymskich oraz z okresu wędrówek ludów. Liczba ta z pewnością nie oddaje właściwych rozmiarów stanowiska, bowiem sam F.E. Peiser wspominał o zniszczeniach, jakich na miejscu dokonał pracujący tam przed nim nauczyciel z Zalca o nazwisku Sosnowski. Przed przybyciem Peisera stanowisko badał również jego pomocnik oraz pracownik *Prussia-Museum*, Wilhelm Kögler, który miał odkryć pięć grobów⁴.

Dokładne położenie nekropoli przez długi czas nie było znane. W latach 1972 i 1973 podjęto dwie próby ustalenia jej lokalizacji, które jednak skończyły się niepowodzeniem⁵. Udało się to dopiero pod koniec lat 90. XX wieku. Na podstawie krótkiego opisu z dziennika Peisera wytypowano jedno ze wzniesień znajdujących się nad północnym brzegiem Jeziora Zaleckiego,

¹ Artykuł stanowi skróconą i poprawioną wersję pracy licencjackiej obronionej w 2018 roku w Instytucie Archeologii (obecnie Wydział Archeologii) Uniwersytetu Warszawskiego. Chciałabym w tym miejscu serdecznie podziękować mojemu Promotorowi, Panu dr hab. Pawłowi Szymańskiemu, za poświęcony czas oraz wiele cennych uwag. Szczególne podziękowania kieruję także do Pani Agnieszki Jaremek oraz Pana Marcina Gładkiego z Fundacji Dajna im. Jerzego Okulicza-Kozaryna za udostępnienie mi zabytków, danych o ich położeniu oraz za informacje o lokalizacji stanowiska.

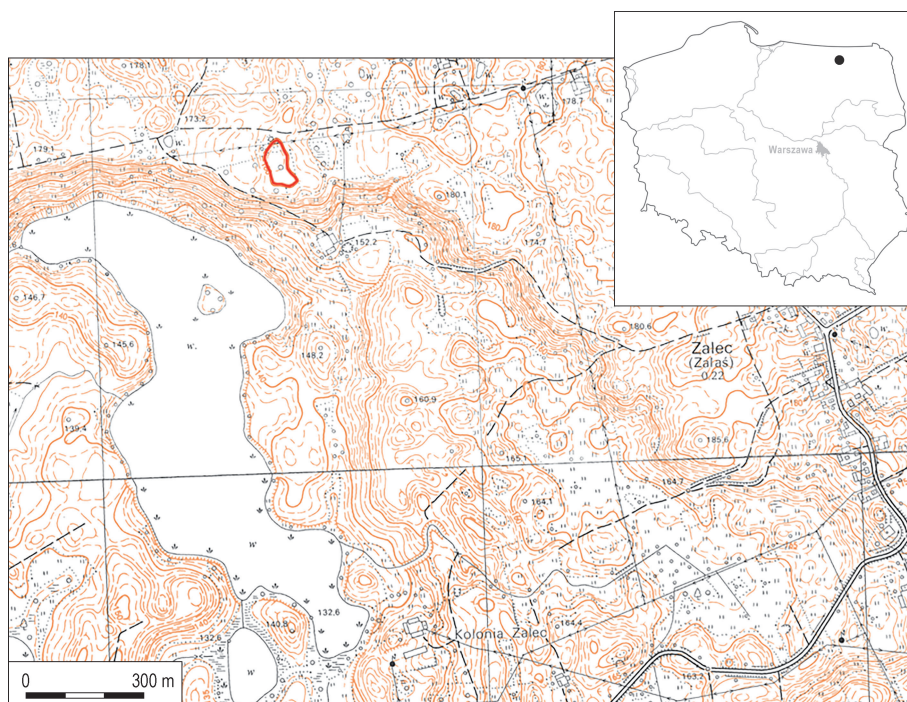
² P. SZYMAŃSKI 2004.

³ Sprawozdanie zawierało listę przebadanych grobów oraz informacje o lokalizacji stanowiska (P. SZYMAŃSKI 2004, 183–184). Według niego w Zalcu odkryto dwa cmentarzyska. Z zachowanego planu wynika jednak, że w rzeczywistości była to jedna nekropola, która na dwa sta-

nowiska została „podzielona” przez dawnych badaczy (P. SZYMAŃSKI 2004, 158, przyp. 7, ryc. 3).

⁴ A. JUGA-SZYMAŃSKA 2013, 156.

⁵ Pierwszą podjęli Adam Waluś i Wojciech Nowakowski, drugą Wojciech Nowakowski i Danuta Lempka z ówczesnego Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Informacje o obu ekspedycjach są przechowywane w archiwum urzędu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie. Za pomoc w dotarciu do nich chciałabym serdecznie podziękować Pani Aleksandrze Barejko.

Ryc. 1. Zalec, pow. mrągowski.
Lokalizacja cmentarzyska

Fig. 1. Zalec, Mrągowo County.
Location of the cemetery

między miejscowościami Zalec i Popowo Salęckie⁶, pow. mrągowski (Ryc. 1). Lokalizacja ta została potwierdzona w 2016 roku podczas badań powierzchniowych prowadzonych z użyciem wykrywaczy metali⁷. Odkryto wówczas aż 95 zabytków metalowych (część z widocznymi śladami kontaktu z wysoką temperaturą), datowanych na okres wpływów rzymskich oraz okres wędrowek ludów, stanowiących przedmiot niniejszego opracowania. Wszystkie pochodziły z obszaru o wymiarach ok. 30×50 m, z silnie przemieszanej warstwy ziemi (Ryc. 2). Obecnie teren stanowiska porośnięty jest niewielkim sosnowym lasem, a od zachodu zniszczony przez współczesne wyrobisko piasku.

KATALOG⁸

1. Brązowa zapinka trójgrzebykowa typu A 96, z żelazną sprężyną, na cylindrze oraz grzebykach zdobiona srebrną, połączoną, puncowaną blaszką. Długość 4,5 cm (Ryc. 3:1). 2. Fragment środkowego grzebyka brązowej zapinki trójgrzebykowej typu mazurskiego; grzebyk zdobiony wątkiem zakreślonych trójkątów. Długość 1,9 cm (Ryc. 3:2). 3. Fragment nadtopionej nóżki

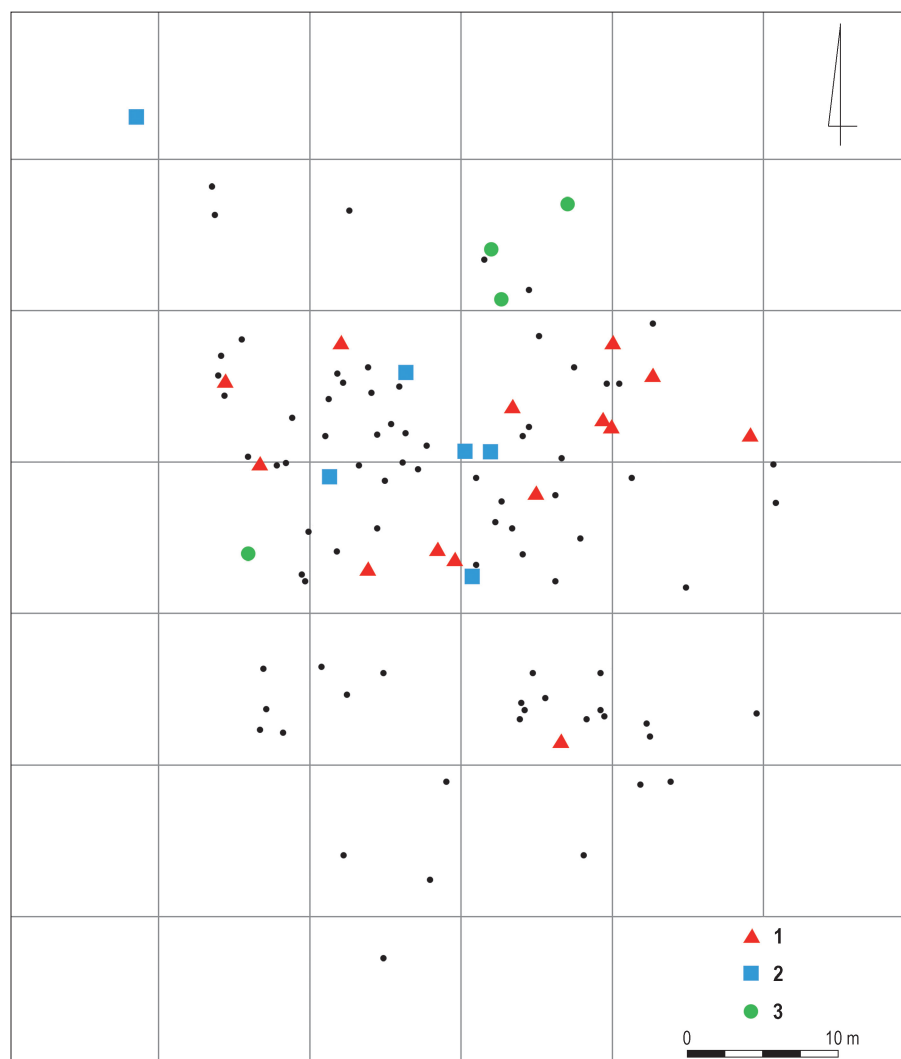
brązowej zapinki trójgrzebykowej typu mazurskiego, zakończonej profilowanym guzkiem, zdobionym poprzecznymi bruzdami. Zach. długość 3,3 cm (Ryc. 3:3). 4. Fragment nadtopionej nóżki brązowej zapinki trójgrzebykowej typu mazurskiego, zakończonej łopatomatym guzkiem, zdobionym poprzecznymi bruzdami. Zach. długość 3,6 cm (Ryc. 3:4). 5. Fragment nóżki brązowej zapinki trójgrzebykowej typu mazurskiego, zakończonej okrągłym guzkiem. Zach. długość 2,3 cm (Ryc. 3:5). 6. Fragment żelaznej zapinki typu A 158, z kabłąkiem o czworokątnym przekroju. Zach. długość 4,4 cm (Ryc. 4:6). 7. Brązowa zapinka z podwiniętą nóżką typu A 167, brak sprężyny, na główce ślady żelaznej osi. Kabłąk prawdopodobnie wtórnie zgięty, na nóżce zachowany fragment tkaniny. Długość 6,3 cm (Ryc. 4:7). 8. Nadtopiony fragment nóżki brązowej zapinki typu A 167. Długość 2,3 cm (Ryc. 4:8). 9. Fragment pochewki brązowej zapinki z podwiniętą nóżką. Zach. długość 3,9 cm (Ryc. 4:9). 10. Brązowy guz osi zapinki z zachowanym fragmentem żelaznej osi sprężyny. Długość 0,9 cm (Ryc. 4:10). 11. Fragment brązowej zapinki z pełną pochewką typu *Dollkeim/Kovrovo*. Kabłąk cienki, w przekroju zbliżony do trójkąta. Długość 3,2 cm (Ryc. 4:11). 12. Brązowa zapinka z pełną pochewką typu *Dollkeim/Kovrovo*. Zachowany masywny, trójkątny w przekroju kabłąk, na obu nasadach zdobiony poprzecznymi bruzdami, połowa sprężyny na osi zakończonej masywnym guzem i niewielki fragment nóżki. Długość 3,9 cm (Ryc. 4:12). 13. Dwa brązowe guzy zapinek. Długość 1,3 i 1,0 cm (Ryc. 4:13). 14. Prostokątna główka brązowej zapinki płytkowej, zdobiona reliefowym wzorem geometrycznym. Zachowany fragment żelaznej sprężyny umieszczonej na osi. Wym. 2,6×1,4 cm (Ryc. 5:14). 15. Fragment nadtopionej główki brązowej zapinki płytkowej (z niewielką częścią kabłąka), zdobionej reliefowym wzorem geometrycznym. Zachowane cztery guzki (z pierwotnie siedmiu?) oraz fragment żelaznej sprężyny na osi. Długość 2,6 cm. (Ryc. 5:15). 16. Fragment nadtopionej nóżki

⁶ Badania prowadzone były w ramach Ekspedycji Galindzkiej Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem P. Szymańskiego (P. SZYMAŃSKI 2000, 243).

⁷ Badania prowadzone były przez A. Jaremek i M. Gładkiego z Fundacji Dajna im. Jerzego Okulicza-Kozaryna.

⁸ O ile nie podano inaczej, przy klasyfikacji zabytków w katalogu oraz części analitycznej podstawę stanowiły opracowania: dla zapinek – O. ALMGRENA (1923), dla sprzączek – R. MADYDY-LEGUTKO (1987), dla okuć końca pasa – R. MADYDY-LEGUTKO (2011), dla pierścieni – CH. BECKMANN (1969), dla paciorków – M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKIEJ (1985), zaś dla ostróg – J. GINAŁSKIEGO (1991).

Ryc. 2. Zalec, pow. mławowski.
Planigrafia znalezisk z badań
powierzchniowych z 2016 roku.
1 – zabytki z okresu wpływów
rzymskich; 2 – zabytki z wczesnego
okresu wędrówek ludów; 3 – zabytki
z późnego okresu wędrówek ludów
Fig. 2. Zalec, Mławo County.
Distribution of finds from the 2016 field
surveys. 1 – artefacts from the Roman
Period; 2 – artefacts from the early
Migration Period; 3 – artefacts from
the late Migration Period

ki zapinki płytkowej wykonanej ze srebrzystego metalu, zdobionej podłużnymi bruzdami. Dług. 1,8 cm (Ryc. 5:16). 17. Żelazna, masywna jednodzielna sprzączka typu D1. Szer. 3,5 cm, dług. 4,4 cm (Ryc. 6:17). 18. Brązowa, prostokątna nadtopiona skuwka dwudzielnej sprzączki z zachowanymi fragmentami kolca i ramy. Szer. 2,3 cm, dług. 1,3 cm (Ryc. 6:18). 19. Fragment brązowego facetowanego drutu (ramy sprzączki?). Dług. 3,8 cm (Ryc. 6:19). 20. Fragment prostokątnej, brązowej blaszki (skuwki sprzączki?). Dług. 2,1 cm (Ryc. 6:20). 21. Fragment prostokątnej, brązowej blaszki, z delikatnym ornamentem wilczych zębów (skuwka sprzączki?). Dług. 1,9 cm (Ryc. 6:21). 22. Sześć prostokątnych nakładek na pas – pięć żelaznych, z parą nitów, jedna brązowa, z czterema nitami. Dług. 1,4–3,5 cm (Ryc. 6:22). 23. Fragment brązowego, nadtopionego łódeczkowatego okucia pasa. Dług. 2,4 cm (Ryc. 6:23). 24. Fragmenty dwóch brązowych blaszek z dużymi, okrągłymi nitami. Dług. 2,6 cm (Ryc. 6:24). 25. Fragment nadtopionego, trójkątnego okucia końca pasa. Dług. 3,2 cm (Ryc. 6:25). 26. Żelazna sprzączka jednodzielna z płaską, owalną ramą rozszerzoną po stronie zewnętrznej. Szer. 3,1 cm, dług. 2,4 cm (Ryc. 7:26). 27. Brązowa sprzączka jednodzielna z owalną ramą, metopą na kolcu i prostokątną skuwką. Szer. 1,3 cm, dług. 5,2 cm (Ryc. 7:27). 28. Brązowe

ażurowe okucie pasa, wzdłuż krawędzi zdobione liniami rytymi. Szer. 2,3 cm, dług. 3,8 cm (Ryc. 7:28). 29. Brązowy kołec sprzączki zdobiony poprzecznymi bruzdami. Zach. dług. 1,7 cm (Ryc. 7:29). 30. Dwa fragmenty brązowej bransolety mankietowej. Na powierzchni widoczne dwie niewielkie grudki stopionego srebra. Dług. 5,4 cm (Ryc. 8:30). 31. Fragment brązowej bransolety mankietowej. Dług. 1,8 cm (Ryc. 8:31). 32. Fragment brązowej bransolety spiralnej z dekoracją geometryczną. Dług. 4,7 cm (Ryc. 8:32). 33. Dwa fragmenty brązowej bransolety spiralnej z dekoracją geometryczną. Dług. 1,2 i 1,3 cm (Ryc. 8:33). 34. Brązowy, zamknięty pierścień typu 2. Średn. 2,3 cm (Ryc. 8:34). 35. Fragment brązowego pierścienia spiralnego typu 37, z ornamentem w postaci kółek i przykrawędnych linii. Szer. 2,0 cm (Ryc. 8:35). 36. Fragment brązowego pierścienia. Szer. 1,4 cm (Ryc. 8:36). 37. Dwie brązowe zawieszki monetkowe, u nasady uszka zdobione kilkoma poprzecznymi bruzdami. Dług. 2 cm (Ryc. 9:37). 38. Brązowy wisiorek ósemkowaty. Dług. 3 cm (Ryc. 9:38). 39. Siedem kulistych, brązowych paciorków typu 520. Średn. 0,9–1,1 cm (Ryc. 9:39). 40. Brązowy paciorek dwustożkowaty. Średn. 0,9 cm (Ryc. 9:40). 41. Okrągły paciorek z białego metalu (cynku?). Średn. 1,2 cm (Ryc. 9:41). 42. Fragment brązowego spiralnego paciorka dwustożkowatego.

Średn. 0,6 mm (Ryc. 9:42). 43. Żelazna ostroga z guzowatymi zaczepami podgrupy E. Kabłąk w przekroju półkolisty, słabo wysklepiony, bodziec krótki i szeroki. Szer. 5,3 cm (Ryc. 10:43). 44. Fragment brązowej ostrogi o trójkątnym w przekroju kabłąku i okrągłym zaczepie z żelaznym nit. Zach. szer. 2,5 cm (Ryc. 10:44). 45. Fragment asymetrycznej brązowej ostrogi z guzkiem przy podstawie bodźca. Kabłąk w przekroju trójkątny, słabo wysklepiony, zdobiony poprzecznymi nacięciami. Szer. 3,1 cm (Ryc. 10:45). 46. Brązowa ostroga z żelaznymi nitami i fragmentem żelaznego bodźca. Szer. 4,1 cm (Ryc. 10:46). 47. Żelazne kółko z dwoma zaczepami zdobionymi poprzecznymi bruzdami – część rozdzielnicy rzemieni (?). Średn. 3,5 cm (Ryc. 10:47). 48. Cztery fragmenty żelaznych noży. Dług. 4,7–8,5 cm (Ryc. 11:48). 49. Żelazna szpila hakowa z tordowanym trzonem. Dług. 4,6 cm (Ryc. 11:49). 50. Żelazny haczyk. Dług. 5,3 cm (Ryc. 11:50). 51. Brązowa blaszka zwinęta w rurkę. Dług. 1,2 cm (Ryc. 11:51). 52. Dwa brązowe nity o dużych, okrągłych główkach. Dług. 0,9 i 1 cm (Ryc. 11:52). 53. Nit brązowy, cienki i długi. Dług. 2 cm (Ryc. 11:53). 54. Fragment łukowato wygiętej blaszki ze srebrzystego metalu. Dług. 5,5 cm (Ryc. 11:54). 55. Fragment nadtopionej główki brązowej zapinki. Dług. 2,2 cm (Ryc. 11:55). 56. Fragment brązowej sprężyny zapinki, z żelazną osią. Dług. 3,5 cm (Ryc. 11:56). 57. Brązowe, prostokątne okucie z niewielkim występnym na jednym boku. Dług. 3,8 cm (Ryc. 11:57). 58. Fragment brązowej blaszki. Dług. 4,7 cm (Ryc. 11:58). 59. Fragment brązowego drutu. Dług. 3,2 cm (Ryc. 11:59). 60. Pięć fragmentów blaszek brązowych (Ryc. 11:60). 61. Pięć bryłek przetopionego brązu. 62. Pięć bryłek przetopionego srebra. 63. Fragment sesterca. Av: IMP GOR[...], popiersie w wieńcu laurowym. Rv: stojąca przodem postać z włócznią. Wym. 3,2×1,6 cm, waga 7,5 g (Ryc. 12).

ANALIZA ZABYTKÓW

Najnowsze badania w Zalcu dostarczyły 18 zapinek, zachowanych w całości bądź we fragmentach.

Najliczniejszą grupę stanowią odmiany trójgrzebykowe, w tym fibula typu A 96 (Ryc. 3:1). Na obszarach bałtyjskich uważa się je za przejaw wpływów wielbarskich. W kulturze bogaczewskiej znane są w liczbie kilkudziesięciu egzemplarzy⁹.

Równie popularne są trójgrzebykowe zapinki typu mazurskiego – na cmentarzysku w Zalcu odkryto ich cztery fragmenty (Ryc. 3:2–5). Przedmioty te występują głównie na obszarze kultur bogaczewskiej i Dollkeim-Kovrovo¹⁰.

Oba typy fibul uznawane są za wyznacznik fazy B₂/C₁–C_{1a}¹¹, chociaż w wypadku trójgrzebykowych zapinek typu mazurskiego rzuca się w oczy fakt ich częstego współwystępowania z bransoletami mankietowymi oraz z naszyjnikami z końcami owiniętymi drutem¹² – zabytkami kojarzonymi także z rozwi-

niętym okresem C, co sugeruje ich nieco późniejszą chronologię niż fibul typu A 96¹³.

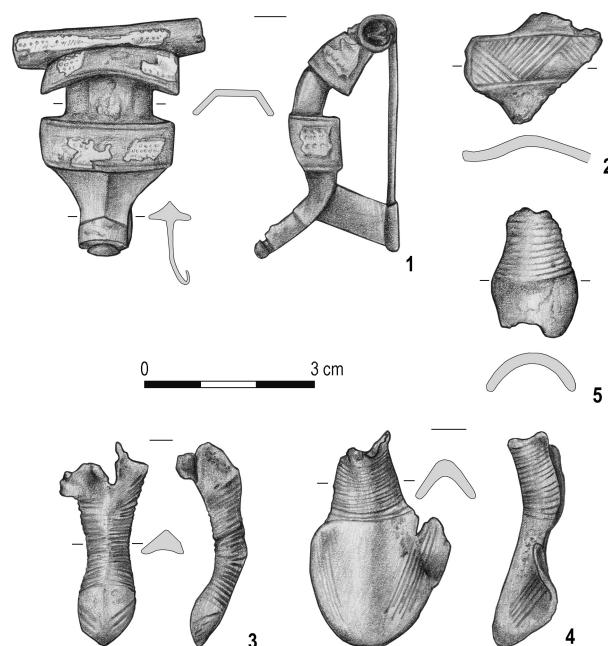
Następną grupę znalezisk z Zalca tworzą zapinki z podwiniętą nóżką. Jedną z nich wykonano z żelaza. Górna cięciwa oraz łukowaty kabłąk o czworokątnym przekroju (Ryc. 4:6) pozwalają zaliczyć ją do typu A 158. Na terenie kultury bogaczewskiej znaleziono 20 podobnych fibul¹⁴. Są one jednym z wyróżników kultury przeworskiej, gdzie występują od początku późnego okresu wpływów rzymskich aż po wczesną fazę okresu wędrówek ludów¹⁵. Ich dużą koncentrację odnotowano także na terenie kultury Dollkeim-Kovrovo¹⁶. Pytanie o to, czy dotarły najpierw na Mazury, a następnie rozprzestrzeniły się na Sambie, czy było na odwrót, musi jednak pozostać otwarte.

¹³ Warto jednak zaznaczyć, iż fibule A 96 odkrywano też razem z zapinkami 1. serii VI grupy O. Almgrena – np. w Janowie, pow. mrągowski (dawn. *Heinrichsdorf*, Kr. *Sensburg*), grób 165 (M. SCHMIEDEHELM 2011, 83, 94).

¹⁴ M. SCHMIEDEHELM 2011, 113 – do listy zapinek A 158 zebranych przez tę badaczkę można dołączyć egzemplarz z grobu 49 z cmentarzyska II w Macharach, pow. mrągowski (dawn. *Macharren*, Kr. *Sensburg*; O. KLEEMANN 1939, 84, ryc. 7:1) oraz fibulę ze współczesnych badań w Wyszemborku IVa, pow. mrągowski, z grobu 246 (P. SZYMAŃSKI 2005, 167). Warto wspomnieć także o dwóch znaleziskach z terenu kultury sudowskiej – z grobu 10 z Boćwinki, pow. gołdapski (dawn. *Alt Bodschtwin*, Kr. *Goldap*; O. TISCHLER 1879, 258, tabl. V:12) oraz z grobu 12 z cmentarzyska w Netcie, pow. augustowski (A. BITNER-WRÓBLEWSKA 2007a, 15, tabl. VII:1).

¹⁵ K. GODŁOWSKI 1977, 26. Niedawno powstało opracowanie przeworskich zapinek A 158 (I. JAKUBCZYK 2014). Zły stan zachowania fibul z terenów Mazur nie pozwala jednak określenie ich według tej klasyfikacji.

¹⁶ M. SCHMIEDEHELM 2011, 113.

Ryc. 3. Zalca, pow. mrągowski. Zapinki trójgrzebykowe. Wszystkie rys.: A. Grzędzińska

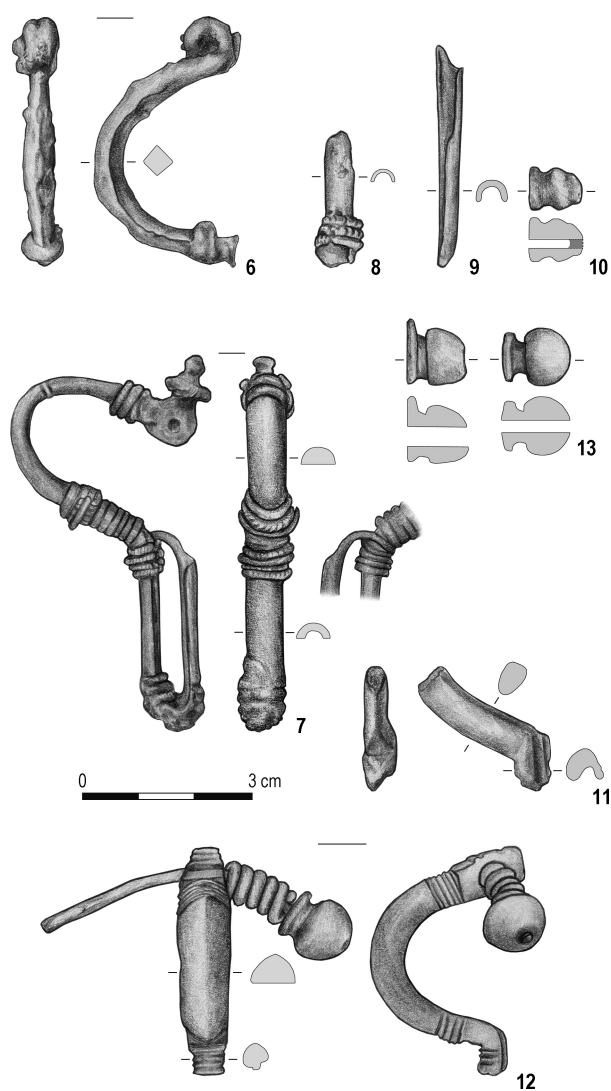
Fig. 3. Zalca, Mrągowo County. Triple-crest brooches. All drawings: A. Grzędzińska

⁹ W. NOWAKOWSKI 2007, 32; M. SCHMIEDEHELM 2011, 83.

¹⁰ W. NOWAKOWSKI 1995, 49. Sambijski wariant zapinek trójgrzebykowych wyróżnia się dekoracją w postaci żelaznej blaszki na grzebykach (M. SCHMIEDEHELM 2011, 86).

¹¹ I. SZTER 2010, 214; W. NOWAKOWSKI 1995, 49.

¹² P. SZYMAŃSKI 2005, 18, przyp. 29; M. SCHMIEDEHELM 2011, 88, przyp. 114.

Ryc. 4. Zalec, pow. mrągowski. Zapinki z podwiniętą nóżką i z pełną pochwą

Fig. 4. Zalec, Mrągowo County. Brooches with returned foot and full catchplate

Na cmentarzyskach mazurskich w dwóch wypadkach¹⁷ zapinki typu A 158 wystąpiły z okazami należącymi do typu A 161/162¹⁸. W grobie z Babięt odkryto również m.in. okucie końca pasa zakończone pierścieniem typu III.5.2 z podfazy C_{1a}¹⁹. Na podfazę C_{1b} można zaś datować egzemplarz z grobu

¹⁷ Babięta, pow. mrągowski (dawn. *Babienten*, Kr. *Sensburg*), cmentarzysko I, grób 323 (F.E. PEISER 1916, 20) oraz Boćwinka, grób X (O. TISCHLER 1879, 205, 258, tabl. V:12).

¹⁸ F.E. PEISER 1916, 20; O. TISCHLER 1879, 205, 258, tabl. V:12

¹⁹ Okucie z grobu 323 z Babięt I przez F.E. PEISERA (1916, 20) zostało opisane jako analogia do okucia z grobu 58 z tego samego stanowiska (por. R. MADYDA-LEGUTKO 2011, 53, przyp. 127; ARCHEOLOGICZNE KSIĘGI..., tabl. LXXIII).

12 z Netty²⁰. W jednym wypadku²¹ zapinke A 158 towarzyszyły trzy wisiorki kapsułkowe²² – ozdoby charakterystyczne przede wszystkim dla kultury wielbarskiej, datowane od fazy B₂ po początki późnego okresu wpływów rzymskich²³. Nie jest mi znany żaden zespół, który jednoznacznie potwierdziłby możliwość wydłużenia chronologii fibul A 158 z terenu Mazur na wczesną fazę okresu wędrówek ludów²⁴.

Druga zapinka z podwiniętą nóżką należy do popularnego na Mazurach typu A 167²⁵, którego wyróżnikiem jest zdobienie pierścieniami z nacinanego drutu. Zabytek charakteryzuje się łukowatym kabłąkiem, silnie wygiętym, prawdopodobnie wtórnie (Ryc. 4:7).

Fibule A 167 w kulturze bogaczewskiej występują w okresie C²⁶. Pewną wskazówką pozwalającą zaweznać to datowanie w odniesieniu do zapinki z Zalc są jej rozmiary. Duże egzemplarze typu A 167 możemy bowiem odnosić prawdopodobnie do młodszego odcinka późnego okresu wpływów rzymskich²⁷.

W Zalcu odkryto także dwa fragmenty pochwów zapinek z podwiniętą nóżką (Ryc. 4:8.9) – jeden z nich najpewniej stanowił część fibuli typu A 167 – oraz niewielki, profilowany guzek, pierwotnie znajdujący się na końcu sprężyny (Ryc. 4:10).

Kolejną grupę tworzą zapinki z pełną pochwą. Z jednej zachował się zaledwie niewielki fragment kabłąka i nóżki (Ryc. 4:11), drugiej zaś brakuje nóżki oraz części sprężyny (Ryc. 4:12). Do tej grupy prawdopodobnie można także włączyć dwa masywne, brązowe guzy (Ryc. 4:13). Fibule z pełną pochwą są często spotykane w południowo-wschodniej części pobrzeża Bałtyku w okresie wędrówek ludów²⁸. Chronologię pierwszej zapinki trudno jest dokładnie określić. Wyróżnia się ona cienkim, nieco zbliżonym do trójkąta kształtem przekroju kabłąka – podobną cechę znaleźć można tylko u niektórych okazów typu *Dollkeim-Kovrovo*²⁹. Drugi egzemplarz ma cechy uważane za charakterystyczne dla form późniejszych – szeroką sprężynę, zbliżoną proporcjami do długości kabłąka, oraz masywne guzy na zakończeniu osi³⁰. Bez znajomości kontekstu nie sposób jednak dokładnie określić jego chronologii – podobne zabytki spotykane są zarówno w zespołach z młodszego odcinka okresu D³¹, jak i z początków E³².

Następną grupę zapinek znalezionych na nekropoli w Zalcu można łączyć już z grupą olsztyńską. Są to fragmenty trzech fibul płytkowych, datowanych na rozwinięty i późny okres

²⁰ Towarzyszyła jej m.in. szpila typu B, dwie sprzączki typu C13 oraz umbo z tępą zakończonym kołcem (A. BITNER-WRÓBLEWSKA 2007a, 15, tabl. VI/12:1–6).

²¹ Machary II, grób 49 (O. KLEEMANN 1939, 84, ryc. 7:1).

²² O. KLEEMANN 1939, ryc. 7:1–3.

²³ K. GODŁOWSKI 1977, 43–44.

²⁴ Według M. SCHMIEDEHELM (2011, 114) na Sambii przeżywają się one jednak aż do V wieku.

²⁵ Por. J. ANDRZEJOWSKI, A. CIEŚLIŃSKI 2007, ryc. 27.

²⁶ P. SZYMAŃSKI 2005, 25–26.

²⁷ Por. J. OKULICZ 1973, 424, 432.

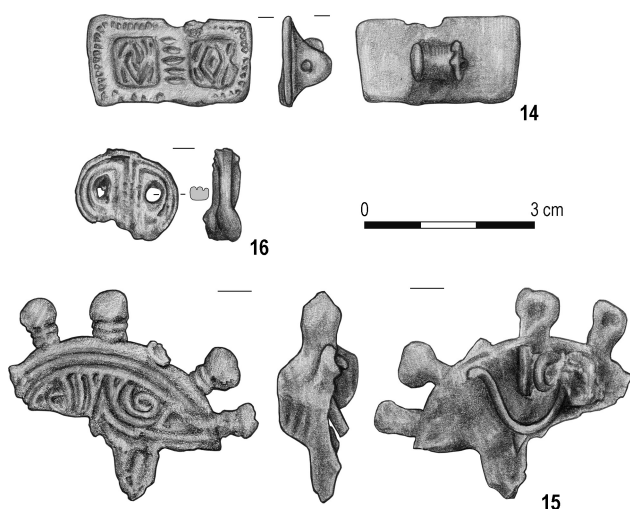
²⁸ Por. A. BITNER-WRÓBLEWSKA 2001, 39, 50–51, ryc. 3, 7.

²⁹ Por. zapinki z grobu 44 z cmentarzyska w Łężanach, pow. kętrzyński (dawn. *Loszainen*, Kr. *Rössel*; A. WIŚNIEWSKA 2014, ryc. 36:4–6).

³⁰ A. WIŚNIEWSKA, S. WADYL 2018, 400.

³¹ A. BITNER-WRÓBLEWSKA 2001, 51.

³² Np. Wyszembork IVa, grób 204 (P. SZYMAŃSKI 2013, ryc. 65).

Ryc. 5. Zalce, pow. mrągowski. Fragmenty zapinek płytowych
Fig. 5. Zalce, Mrągowo County. Fragments of plate brooches

wędrówek ludów. Pierwszy egzemplarz charakteryzuje się płaską, prostokątną główką z dwoma kwadratowymi polami, ozdobioną niestarannym motywem geometrycznym (Ryc. 5:14). Z terenów bałtyjskich znanych jest kilkanaście podobnych ozdób³³; mają one krótkie, łukowato wygięte kabłąki i soczewkowate nóżki, zakończone profilowanym guzkiem, stylizowanym na głowę zwierzęcą, różniąc się między sobą głównie starannością wykonania geometrycznej dekoracji reliefowej³⁴. Zabytki te mają jednak słabo rozpoznaną chronologię i w większości wypadków datowane są ogólnie na młodsze odcinki późnego okresu wędrówek ludów³⁵. W grobie 57 z Tumian, pow. olsztyński (dawn. *Daumen, Kr. Allenstein*) fibuli tego typu towarzyszyła m.in. druga zapinka – masywna, kuszowata, z podwinętą nóżką, zdobiona pierścieniami z nacinanego drutu³⁶. W grobie 580 z cmentarzyska I w Kosewie znaleziono razem z binokularową zawieszka³⁷ – charakterystyczną dla grupy olsztyńskiej ozdobą, występującą w fazach E₂ i E₃³⁸.

Obecność zapinek płytowych na Mazurach i Warmii zainspirowała wielu badaczy do doszukiwania się w genezie grupy

olsztyńskiej m.in. etnosu germańskiego³⁹. W wypadku omawianych „mazurskich” egzemplarzy z prostokątną główką i soczewkowatą nóżką zwracano uwagę na ich podobieństwo do fibul typu *Weinheim*, występujących w dorzeczu środkowego Renu, na obszarze zajętym przez plemię Franków⁴⁰. Według Herberta Kühna okres ich użytkowania na obszarze rodzimym przypada na czasy ok. połowy VI stulecia⁴¹, natomiast moment napływu frankijskich zapinek na tereny grupy olsztyńskiej można datować na 2. połowę wieku VI oraz wiek VII⁴². Daty te pokrywają się z datowaniem absolutnym faz E₂ i E₃ lokalnej chronologii względnej w ujęciu Jacka Kowalskiego⁴³. Należy jednak pamiętać, że w odniesieniu do przeważającej większości znalezisk z terenów bałtyjskich nie może być mowy o importach germańskich, lecz o ich naśladownictwach⁴⁴. Świadczy o tym widocznie gorsza jakość ich wykonania oraz często wręcz toporna ornamentyka.

Druga zapinka płytowa z Zalca dotrwała do naszych czasów w postaci zdobionej motywem geometrycznym półkolistej główki z zachowanymi czterema okrągłymi guzkami, których pierwotnie było prawdopodobnie siedem (Ryc. 5:15). Podobnie jak w wypadku pierwszej fibuli mamy tu do czynienia z miejscowym naśladownictwem obcej formy.

Zapinki palczaste o półkolistej główce występują głównie na obszarze Europy Południowo-Wschodniej⁴⁵. Ich drugie pod względem wielkości skupisko znajduje się właśnie na terenie grupy olsztyńskiej. Z uwagi na szczątkowy stan zachowania trudno jest jednak określić dokładnie datowanie fibuli z Zalca. Warto zwrócić uwagę na obecność pierwotnie aż siedmiu(?) guzków – większość bałtyjskich zapinek płytowych miała ich tylko pięć⁴⁶ – a także dość duże rozmiary główki. Ta druga cecha może, choć nie musi, świadczyć o nieco wcześniejszym datowaniu fibuli. W schyłkowym okresie funkcjonowania grupy olsztyńskiej, przypadającym na fazę E₃, następuje miniaturyzacja metalowych części stroju⁴⁷. Być może więc zapinkę z Zalca należy datować na fazę E₂⁴⁸.

Podobnie powinniśmy datować również niewielki fragment nóżki zapinki płytowej wykonanej ze srebrzystego metalu. Ozdobiono ją prostym ornamentem reliefowym oraz dwoma łukowatymi skrzydełkami (Ryc. 5:16). Zbliżony motyw znajduje się na wielu fibulach pochodzących z terenu grupy olsztyńskiej⁴⁹.

Na cmentarzysku w Zalcu odkryto także elementy pasa. Można do nich zaliczyć prostą, masywną, jednodzielną sprzączkę typu D1 (Ryc. 6:17). Na Mazurach podobne egzemplarze

³³ Por. V. HILBERG 2009, 277, przyp. 987 – tam lista znalezisk przedwojennych. Większość pochodzi z obszaru grupy olsztyńskiej, jedna zapinka z terenów kultury Dollkeim-Kovrovo, lokalizacja czterech jest zaś nieznana. Do tej grupy należy dołączyć także trzy fibule odkryte podczas najnowszych badań na cmentarzysku III w Kosewie, pow. mrągowski (dawn. *Alt Kossewen, Kr. Sensburg*; M. GŁADKI, K. STOKŁOSA 2015, ryc. 4:1, 4:6, 7:1, tabl. III:6, IV:1.17).

³⁴ Por. V. HILBERG 2009, tabl. 3:18, 23:200.

³⁵ J. KOWALSKI 1991, 80. Por. uwagi P. SZYMAŃSKIEGO (2018, 33–34, 91) o chronologii wspomnianych fibul w grupie gołdapskiej kultury sudowskiej.

³⁶ F. JAKOBSON 2009, 47, tabl. 40:a. W literaturze zapinki te określane były m.in. jako *jüngere Fibeln mit Ringgarnitur* (N. ÅBERG 1919, 24; W. GAERTE 1929, 266, 269).

³⁷ JAKOBSON, *Kartoteka*: *Alt Kossewen* 022.

³⁸ M. RUDNICKI 2010, 677, 681.

³⁹ Por. M. RUDNICKI 2018, 117–119.

⁴⁰ H. KÜHN 1974, tabl. 298:84.

⁴¹ H. KÜHN 1974, 1035–1037.

⁴² H. KÜHN 1956, 107.

⁴³ J. KOWALSKI 2000, 221–224.

⁴⁴ Za importy można uznać jedynie zapinki z grobów 57 i 116 z Tumian (F. JAKOBSON 2009, tabl. 40:b, 67:a).

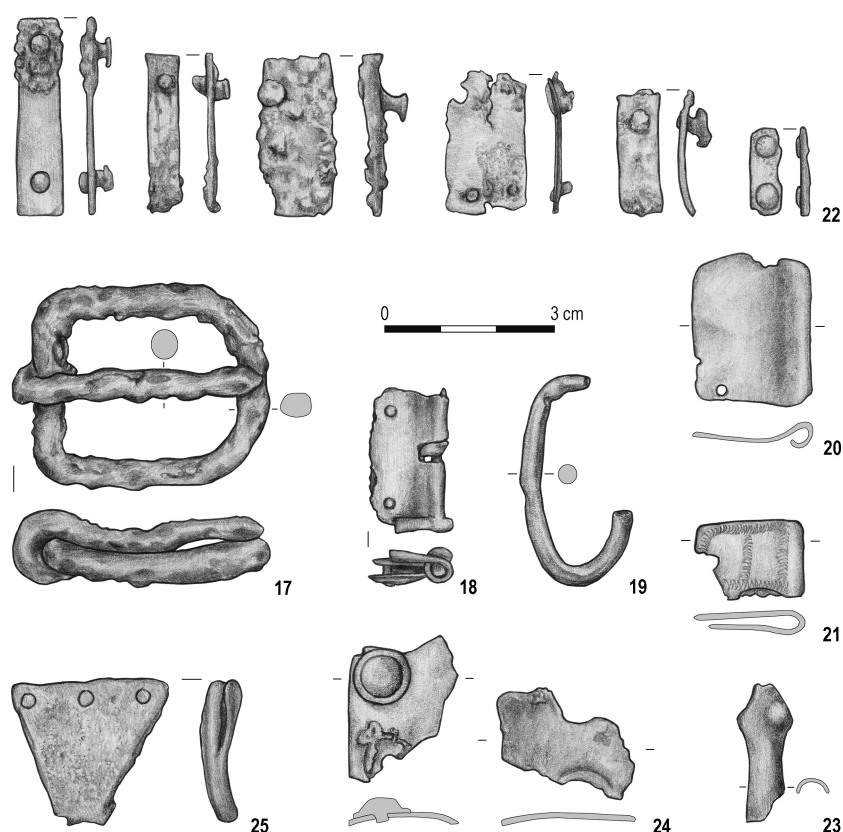
⁴⁵ Por. J. WERNER 1950.

⁴⁶ Wyjątkiem jest nosząca ślady naprawiania zapinka z grobu 100 z Kie-lar, pow. olsztyński (dawn. *Kellaren, Kr. Allenstein*). Towarzyszyła jej m.in. sprzączka z krzyżowym kolcem (F. JAKOBSON 2009, 88, tabl. 182).

⁴⁷ C. ENGEL 1939, 52.

⁴⁸ Por. J. KOWALSKI 2000, 222–223.

⁴⁹ F. JAKOBSON 2009, tabl. 119:a.1, 135:a, 170:a.

Ryc. 6. Zalec, pow. mrągowski. Sprzączki i elementy pasa z okresu wpływów rzymskich
Fig. 6. Zalec, Mrągowo County.
Roman Period belt buckles and belt elements

występują głównie w fazie B₂, pojedyncze egzemplarze spotykane są też w kontekstach z późnego okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów⁵⁰.

Zbliżoną chronologię ma zapewne częściowo zdeformowana brązowa skuwka z zachowanym fragmentem kolca i dwudzielnej prostokątnej lub półkolistej ramy (Ryc. 6:18)⁵¹. Nie wykluczone, że fragmentem ramy sprzączki jest też kawałek facetowanego drutu brązowego (Ryc. 6:19). Prawdopodobnie za pozostałość skuwki sprzączki należy uznać fragment brązowej, zawiniętej blaszki z jednym otworem po nicie (Ryc. 6:20). Druga skuwka, zachowana najpewniej w połowie, pokryta jest ornamentem wilczych zębów (Ryc. 6:21).

Do elementów garnituru pasa można włączyć także sześć prostokątnych płytek, mocowanych za pomocą drobnych nitów o płaskich, okrągłych główkach (Ryc. 6:22). Okuwano nimi pas prawdopodobnie nie tylko w celach dekoracyjnych, lecz także by go wzmocnić. Jest to rozwiązanie o charakterze interregionalnym, w kulturze bogaczewskiej spotykane przez niemal cały okres wpływów rzymskich⁵². Podobną funkcję pełniła także zachowana fragmentarycznie, brązowa łódeczkowata nakładka na pas (Ryc. 6:23). Zabytki tego typu występują na Mazurach w fazie B₂/C₁–C_{1a}⁵³. Ich obecność na tym obszarze

najprawdopodobniej jest efektem kontaktów z kulturą Dollkeim-Kovrovo⁵⁴.

Interesującymi znaleziskami są też fragmenty dwóch cienkich brązowych blaszek mocowanych zapewne przy pomocy nitów (zachował się tylko jeden) z dużymi okrągłymi główkami z rantem (Ryc. 6:24). Stan ich zachowania nie pozwala na identyfikację przedmiotu, którego są pozostałością. Jediną wskazówką może być tutaj forma nitów. Z obszarów kultury bogaczewskiej znanych jest kilka elementów pasa mocowanych za pomocą podobnych połączeń. Wśród nich można wymienić datowaną na fazy C₁–C₂⁵⁵ sprzączkę zbliżoną do typów B7–9, pochodzącą z cmentarzyska w Wyszcze, pow. piski (dawn. *Wiska*, *Kr. Johannisburg*)⁵⁶. Podobne nity znajdziemy też na okuciach zawiaskowych⁵⁷ występujących w basenie Morza Bałtyckiego. Dotychczasowe badania dostarczyły zaledwie kilkunastu egzemplarzy tych zabytków, w tym trzech z terenu

⁵⁰ R. Madyda-Legutko 1987, 25–26.

⁵¹ R. Madyda-Legutko 1987, 30, 49.

⁵² A. Jurga-Szymańska 2007, 400.

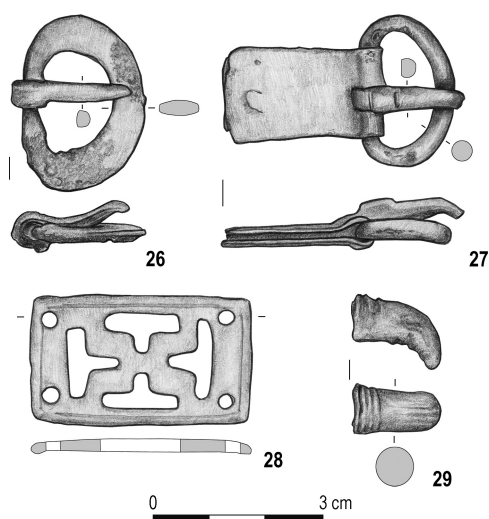
⁵³ W. Nowakowski 1998, 75.

⁵⁴ Łódeczkowate nakładki są jednym z elementów tzw. pasów sambijskich charakterystycznych dla kultury Dollkeim-Kovrovo (por. A. Chylińska-Drapella 2010). Głównym ich wyróżnikiem były sprzączki z owalną ramą i dużymi skuwkami z bogatą dekoracją ażurową, które nie są typowe dla kultury bogaczewskiej.

⁵⁵ P. Szymański 2013, 28.

⁵⁶ W. Nowakowski 2013, tabl. 119:1. Odnośnie do klasyfikacji typologicznej tej sprzączki patrz: W. Nowakowski 2013, 183; P. Szymański 2013, 28. Niewielkie, prostokątne okucie o podobnie wyglądających nitach znaleziono także luźno na nekropoli w Łężanach (A. Wiśniewska 2014, ryc. 38:15).

⁵⁷ Ch. Reich, A. Jurga-Szymańska 2015, ryc. 1, 2.

Ryc. 7. Zalca, pow. mrągowski. Sprzączki i elementy pasa z okresu wędrówek ludów

Fig. 7. Zalca, Mrągowo County. Migration Period belt buckles and belt elements

Mazur⁵⁸. Chronologia omawianych przedmiotów zamyka się w fazach C_{1b}–C₂⁵⁹.

Na cmentarzysku w Zalcu odkryto także fragment niewielkiego okucia końca pasa, które składało się z dwóch brązowych blaszek w kształcie odwróconego trójkąta, przebitych u góry nitami. Zakończona było prawdopodobnie niewielkim, metalowym kółkiem (Ryc. 6:25). Podobne przedmioty znane są z obszarów kultury przeworskiej, gdzie zostały wydzielone jako typ 5. grupy III; te jednak wykonywane są z żelaza oraz mają większe rozmiary⁶⁰. Ich bezpośrednie analogie można znaleźć na terenie kultury bogaczewskiej, gdzie datowane są podobnie jak wyroby przeworskie, tj. na przełom wczesnego i późnego okresu wpływów rzymskich⁶¹.

Pozostałe elementy pasa z nekropoli w Zalcu można już wiązać z okresem wędrówek ludów. Do tej grupy należy żelazna sprzączka z owalną, rozszerzoną od zewnątrz ramą, o płaskim, lekko wypukłym przekroju (Ryc. 7:26). Przypomina ona typ H25, datowany ogólnie na okres D, na obszarze Mazur występujący jednak wyjątkowo rzadko⁶². Jako bezpośrednią analogię można wymienić tu jedynie parę sprzączek bez kontekstu, pochodzących z cmentarzyska w Starych Kiejkutach, pow. szczycieński (dawn. *Alt-Keykuth, Kr. Ortelsburg*)⁶³.

Kolejna sprzączka to okaz z owalną ramą, prostokątną, niezdobioną skuwką oraz metopą na kolcu (Ryc. 7:27) – for-

ma charakterystyczna dla kultury Dollkeim-Kovrovo w okresie D, skąd rozprzestrzeniła się na inne tereny⁶⁴. Na obszarze tej jednostki kulturowej przedmioty takie są często zdobione motywem stempelkowym bądź na skuwce wykładane srebrną blaszką⁶⁵. Na Mazurach ich odpowiedniki dekorowane są dość rzadko. Część z nich odkrywana jest już w zespołach grupy olsztyńskiej, co świadczy o przeżywaniu się tej formy do początków późnego okresu wędrówek ludów⁶⁶.

Następnym zabytkiem jest wykonane z brązu prostokątne okucie pasa z dekoracją ażurową (Ryc. 7:28). Podobne zabytki znane z cmentarzyska grupy olsztyńskiej na Mazurach i Warmii mają prawdopodobnie nawiązania skandynawskie, o czym świadczą ich analogie ze Szwecji⁶⁷. W grupie olsztyńskiej w zespołach grobowych często występują one w zestawach ze sprzączkami z krzyżowym kolcem i lancetowatymi zakończeniami pasa⁶⁸. Nierzadko także odkrywane są razem z zapinkami szczeblowymi, co pozwala odnosić je do faz E₂–E₃⁶⁹.

Prawdopodobnie z późnego okresu wędrówek ludów pochodzi również masywny brązowy kołek, ozdobiony podłużnymi bruzdami (Ryc. 7:29). Z cmentarzysk grupy olsztyńskiej znane są sprzączki o podobnych kołcach⁷⁰. Fragmentaryczny stan zachowania zabytku uniemożliwia jednak określenie jego dokładnego datowania.

Wśród pozostałych zabytków z Zalca są także bransolety i pierścienie. Dwa fragmenty należą do bransolet mankietowych (Ryc. 8:30, 31), charakterystycznych dla kultury bogaczewskiej w fazie B₂/C₁–C₁ i C₂⁷¹. Trzy kolejne fragmenty pochodzą od wąskich bransolet spiralnych o płasko-wypukłym przekroju, zdobionych ornamentem geometrycznym⁷² (Ryc. 8:32, 33). Jest to forma długotrwała, na obszarach bałtyjskich datowana od wczesnej epoki żelaza po okres wpływów rzymskich, szczególnie licznie występująca na terenie Litwy, Łotwy, Estonii i Sambii⁷³. Na obszarze kultury bogaczewskiej jest jednak zdecydowanie rzadsza⁷⁴. Spośród kilku znanych do tej pory egzemplarzy tylko jeden wystąpił w kontekście umożliwiającym datowanie – bransoleta z grobu 118 z cmentarzyska w Tałtach, pow. mrągowski (dawn. *Talten, Kr. Sensburg*), której towarzyszyła zapinka pochodna od silnie profilowanych odmiany maziowieckiej z fazy B₂/C₁⁷⁵.

Do następnej grupy należą pierścienie. Pierwszy z nich to prosty, zamknięty pierścień o trójkątnym przekroju, należący do typu 2. grupy I (Ryc. 8:34). Reprezentuje egzemplarze

⁶⁴ W. NOWAKOWSKI 1996, 58; A. BITNER-WRÓBLEWSKA 2003, 207.

⁶⁵ A. BITNER-WRÓBLEWSKA 2003, 206.

⁶⁶ A. BITNER-WRÓBLEWSKA 2007b, 221.

⁶⁷ N. ÅBERG 1919, 115–116.

⁶⁸ N. ÅBERG 1919, 114.

⁶⁹ M. RUDNICKI 2009, 603–604.

⁷⁰ Por. W. NOWAKOWSKI 1998, 71–73, ryc. 24:162; J. OKULICZ 1973, ryc. 246:n; M. GŁADKI, K. STOKŁOSA 2015, ryc. 4:9.

⁷¹ P. SZYMAŃSKI 2005, 56–57.

⁷² Fragmenty mają różną szerokość i nie łączą się ze sobą. Niewykluczone, że pochodzą od jednego egzemplarza, o czym może świadczyć fakt, że w terenie zostały znalezione blisko siebie.

⁷³ H. MOORA 1938, 445–447.

⁷⁴ H. MOORA 1938, 448; por. A. JUGA-SZYMAŃSKA 2004, 110, przyp. 18.

⁷⁵ A. JUGA-SZYMAŃSKA 2004, 110, tabl. VII:8.11.12; por. J. ANDRZEJOWSKI, A. CIEŚLIŃSKI 2007, 289, 292.

⁵⁸ CH. REICH, A. JUGA-SZYMAŃSKA 2015, 567–568 – w publikacji wymieniono dwa znaleziska luźne z Jasieńca, pow. węgorzewski (dawn. *Eschenort, Kr. Angerburg*). Do tej listy można dołączyć także okucie z cmentarzyska w Wysze (W. NOWAKOWSKI 2013, ryc. 119:2).

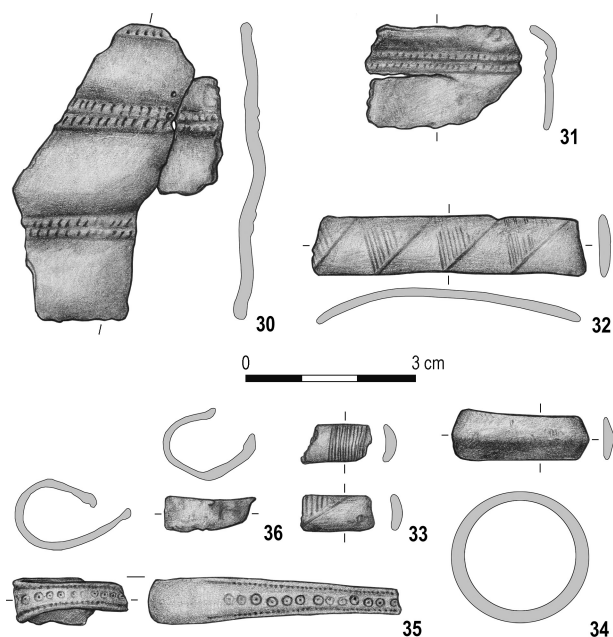
⁵⁹ CH. REICH, A. JUGA-SZYMAŃSKA 2015, 563.

⁶⁰ R. MĄDYDA-LEGUTKO 2011, 48–50, tabl. XVII.

⁶¹ R. MĄDYDA-LEGUTKO 2011, 52.

⁶² Por. R. MĄDYDA-LEGUTKO 1987, 67.

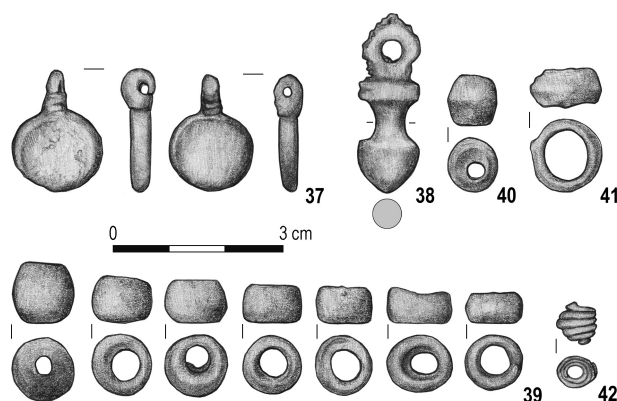
⁶³ K. BARCZYK 2004, 66, 70, tabl. X:15.16.

Ryc. 8. Zalec, pow. mrągowski. Fragmenty bransolet i pierścieni
Fig. 8. Zalec, Mrągowo County. Fragments of bracelets and rings

spotykane na terenie Pojezierza Mazurskiego przez cały okres wpływów rzymskich⁷⁶. Drugi okaz to prawdopodobnie zachowany fragmentarycznie pierścień spiralny, należący do typu 37. grupy IV. Został wykonany z rozklepanej, zwężającej się na końcach brązowej blaszki, zdobionej ornamentem wybitych puncą kółek (Ryc. 8:35). Spiralne pierścienie mają szeroką chronologię – występują zarówno w kulturze bogaczewskiej⁷⁷, jak i w grupie olsztyńskiej⁷⁸. Do pierścieni można także prawdopodobnie zaliczyć fragment brązowej, wygiętej blaszki (Ryc. 8:36). Podobne formy odkrywano są niekiedy na cmentarzyskach mazurskich⁷⁹.

Ozdoby szyi są reprezentowane przez metalowe zawieszki i paciorki. Wśród nich znajdują się dwie brązowe zawieszki monetkowe (Ryc. 9:37) – szczególnie popularne wśród ludności kultury bogaczewskiej, która nierzadko komponowała z nich bogate kolie⁸⁰. W zespołach grobowych występują zabytkami datowanymi na schyłek okresu wczesnorzymskiego oraz początek późnorzymskiego⁸¹. Nieco szerszą chronologię mają, rów-

Ryc. 9. Zalec, pow. mrągowski. Paciorki, wisiorki i zawieszki
Fig. 9. Zalec, Mrągowo County. Beads, pendants and mounts

nież popularne na Mazurach, wisiorki ósemkowate, które pojawiają się prawdopodobnie na przełomie starszego i późnego okresu wpływów rzymskich, choć charakterystyczne są przede wszystkim dla okresów C i D⁸². Przedmiot tego typu odkryto także w Zalcu (Ryc. 9:38). Siedem z nich, ze względu na kulistą formę, można zaliczyć do typu 520 (Ryc. 9:39) – zabytki te datowane są na fazy B₂/C₁–C₂⁸³. Kolejny paciorek, dwustożkowaty (Ryc. 9:40), nawiązuje do typów 522–523. Chronologia tych okazów jest gorzej rozpoznana, wydaje się jednak, że można je datować podobnie jak należące do typu 520⁸⁴. Dziewięć paciorków z Zalcu nie został wykonany z brązu, lecz z białego metalu (Ryc. 9:41). Zbliżony jest do typów 534–535. Podobne zabytki przez badaczy przedwojennych określane były jako *Zinkringe*⁸⁵. Do tej pory na terenach kultury bogaczewskiej odnotowano zaledwie osiem analogicznych znalezisk. Dwa pochodzą z grobu 21 z cmentarzyska z Mojtyń, pow. mrągowski (dawn. *Moithienen*, Kr. *Sensburg*)⁸⁶. Kolejne cztery odkryto prawdopodobnie w Wyszemborku IVa, w grobie 216⁸⁷. Określenia *Ring von Zink* użyła również M. Schmiedehelm, opisując inwentarz grobu nr 10 z badań przedwojennych w Zalcu⁸⁸. Podobny paciorek pochodzi też z grobu i (jota) z cmentarzyska w Wyszcze⁸⁹. Trzy spośród wymienionych zabytków odkryto w kontekście umożliwiającym datowanie – paciorkom z Zalcu i Wyszki towarzyszyły zapinki z podwiniętą nóżką⁹⁰, zaś w Wyszemborku

⁷⁶ A. JUGA-SZYMAŃSKA 2004, 110; por. CH. BECKMANN 1969, 27.

⁷⁷ Np. Gąsior, pow. piski (dawn. *Gonschor/Jaskowska See*, Kr. *Sensburg*), grób 162 (M. SCHMIEDEHELM 2011, 38, tabl. X:3).

⁷⁸ Np. Kielary, grób 81 (F. JAKOBSON 2009, tabl. 167:81); Tumiany, grób 55 (F. JAKOBSON 2009, tabl. 39:1).

⁷⁹ Np. znal. luźne z Nikutowa, pow. mrągowski (dawn. *Nikutowen*, Kr. *Sensburg*; W. NOWAKOWSKI 1998, tabl. 13:219) lub datowany na okres E pierścień z grobu IX z Miętlich, pow. szczycieński (dawn. *Mingfen*, Kr. *Ortelsburg*; W. NOWAKOWSKI 1998, 191–192, tabl. 19:382).

⁸⁰ Znaleziska całych kolii pochodzą m.in. z cmentarzyska w Babiętach (W. GAERTE 1929, ryc. 186:d) i z nekropoli w Bogaczewie, pow. giżycki (dawn. *Kulla-Brücke*, Kr. *Lötzen*), grób 67 (J. OKULICZ 1958, tabl. IV:6).

⁸¹ M.in. z zapinkami trójgrzebykowymi i zapinkami A 133 (W. NOWAKOWSKI 2007, 52) oraz z zapinkami z podwiniętą nóżką (np. grób 71 z Bogaczewa – J. OKULICZ 1958, 58).

⁸² I. SZTER 2010, 232; M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, 82–83. Wśród znanych mi egzemplarzy znaleziska metalowe stanowią mniejszość – najbardziej rozpowszechnione są wisiorki wykonane z bursztynu.

⁸³ M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, 91.

⁸⁴ I. SZTER 2010, 231. Na cmentarzysku w Gąsiorze w grobie 338 jeden z paciorków wystąpił razem z zapinką z podwiniętą nóżką (M. SCHMIEDEHELM 2011, 63), zaś w Necie w grobie 74 towarzyszył szpili typu *Nikutowo* (A. BITNER-WRÓBLEWSKA 2007a, 24, tabl. XXXV:2).

⁸⁵ E. HOLLACK, F.E. PEISER 1904, 47.

⁸⁶ E. HOLLACK, F.E. PEISER 1904, 47, tabl. I:21.

⁸⁷ P. SZYMAŃSKI 2005, 48, tabl. XII:22.

⁸⁸ P. SZYMAŃSKI 2004, 172, Aneks.

⁸⁹ G. BUJACK 1981, tabl. I.

⁹⁰ W wypadku Wyszki wiadomo, że był to typ A 161/162.

odkryto także paciorki ze złotą wkładką. Na podstawie powyższego zestawienia chronologię omawianych ozdób można określić na późny okres wpływów rzymskich.

Kolejnym paciorkiem jest dwustożkowy okaz wykonany ze spiralnie zwiniętego drutu brązowego (Ryc. 9:42). Podobne ozdoby nie zostały do tej pory opisane w literaturze. Kilka egzemplarzy pochodzi z cmentarzyska grupy olsztyńskiej w Wólce Prusinowskiej, pow. mrągowski (dawn. *Pruschinowen Wolka, Kr. Sensburg*). W grobie 5 z badań współczesnych odkryto całą kolekcję podobnych paciorków, którym towarzyszyła zapinka typu *Wólka Prusinowska*, datowana na fazę E₃⁹¹. Jeden egzemplarz znaleziono także w zasypisku niemieckiego wykopu⁹². Jako dalszą terytorialnie analogię można wymienić także paciorek odkryty na wczesnośredniowiecznej osadzie na stan. I w Janowie Pomorskim, pow. elbląski⁹³. Wszystkie wymienione znaleziska pozwalają wiązać omawiany typ paciorka z samym schyłkiem funkcjonowania grupy olsztyńskiej.

Do następnej kategorii zabytków z Zalca należą ostrogi. Zachowany w całości żelazny egzemplarz ma guzowate zaczepy, słabo wysklepiony, szeroki kabłąk oraz krótki, masywny bodziec (Ryc. 10:43). Typologicznie można go włączyć do najczęściej występującej w kulturze bogaczewskiej podgrupy E, datowanej na podfazę B_{2b}-C_{1a}⁹⁴.

Dwie kolejne ostrogi zachowane są fragmentarycznie. Pierwszy egzemplarz charakteryzuje się trójkątnym w przekroju, silnie wysklepionym kabłąkiem oraz poprzecznymi, okrągłymi i płaskimi zaczepami (Ryc. 10:44). Z drugiej ostrogi zachował się fragment kabłąka o trójkątnym przekroju, zdobiony poprzecznymi bruzdami, z pojedynczym, profilowanym występnym obok podstawy bodźca (Ryc. 10:45). Oba zabytki reprezentują prawdopodobnie zachodniobałtyjski wariant ostróg typu *Leuna*⁹⁵. W jednym z najnowszych opracowań podzielono go na dwie grupy⁹⁶. Omawiane ostrogi zaliczają się do pierwszej z nich, reprezentowanej głównie przez znaleziska z Sambii, gdzie występują m.in. z zapinkami z gwiaździstą nóżką, co pozwala datować je na fazy C₃-D₁/D₂⁹⁷.

Ostatnia z ostróg to okaz o brązowym, słabo wysklepionym kabłąku i żelaznym, zachowanym szczątkowo bodźcu (Ryc. 10:46). Za element datujący można w tym wypadku uznać jej mocowanie za pomocą żelaznych nitów, co jest charakterystyczne dla okazów z grupy olsztyńskiej. Szczególnie dużo tak mocowanych ostróg odkryto na cmentarzyskach w Tumianach i Kielarach⁹⁸, co pozwala zaliczyć je do młodszych odcinków późnego okresu wędrówek ludów.

⁹¹ S. WADYL 2017, 256.

⁹² Zabytki te pochodzą z niepublikowanych badań z lat 2018 i 2019. Serdecznie dziękuję prowadzącej badania, Pani Iwonie Lewoc z Fundacji Terra Desolata, za udostępnienie mi powyższej informacji.

⁹³ M. AUCH, M. BUGUCKI, M. TRZECIECKI 2012, 117, ryc. 50:b.

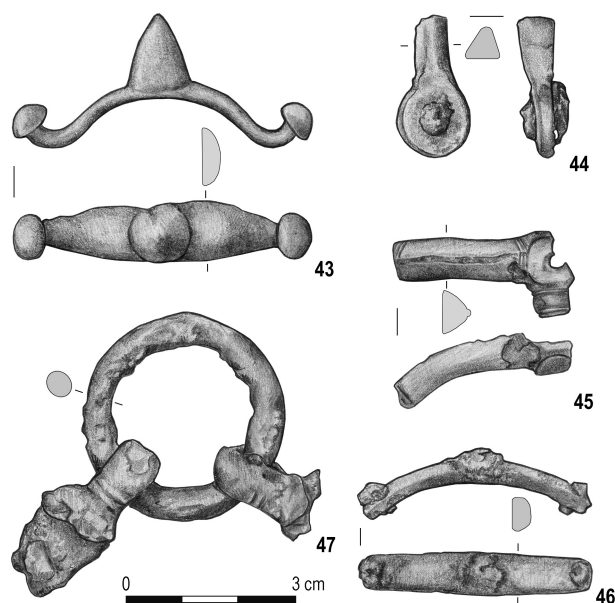
⁹⁴ J. GINAŁSKI 1991, 63; B. KONTNY 2019, 140.

⁹⁵ U. GIESLER 1978, 12–13.

⁹⁶ O. RADUŠ 2021, 305.

⁹⁷ O. RADUŠ 2021, 307–308, ryc. 5; por. np. grób 31 z Pervomajskoe/Первомайское, Калининградская обл. (dawn. *Warnikam, Kr. Heiligenbeil*), w którym oprócz ostrogi grupy 1. oraz zapinki z gwiaździstą nóżką znaleziono też dzban typu *Murga* oraz sprzączkę z metopą na kolcu (W. NOWAKOWSKI 1996, tabl. 78:8–11).

⁹⁸ F. JAKOBSON 2009, tabl. 27, 29, 137, 179. Warto zwrócić jednak uwagę,

Ryc. 10. Zalca, pow. mrągowski. Ostrogi i fragment rozdziałacza rzemieni

Fig. 10. Zalca, Mrągowo County. Spurs and a fragment of strap divider

Znalezione w Zalcu żelazne kółko z dwoma zaczepami zdobionymi poprzecznymi nacięciami stanowiło prawdopodobnie element niewielkiego rozdziałacza rzemieni uprzęży końskiej (Ryc. 10:47). Ze względu na istotną rolę tego zwierzęcia we wszystkich kulturach bałtyjskich, elementy ogłowia końskiego nie należą do rzadkości, są jednak mało dystyngtywne chronologicznie. W przypadku rozdziałacza rzemieni można jednak zauważyć, iż w grupie olsztyńskiej mają one zazwyczaj postać pełnych blaszek w kształcie krzyżyka⁹⁹. Z okresu funkcjonowania kultury bogaczewskiej znane są natomiast rozdziałacze zbliżone formą do zabytku z Zalca. Na cmentarzysku w Paprotkach Kolonii, pow. giżycki, w grobie 49 odkryto egzemplarz o analogicznym sposobie zdobienia zaczepów poprzecznymi żłobieniami. Na podstawie towarzyszącej mu zapinki A 133 zespół datować można na fazy B₂-B₂/C₁¹⁰⁰.

Wśród zabytków odkrytych podczas badań powierzchniowych w Zalcu są także narzędzia, w tym fragmenty czterech żelaznych noży, o trudnym do określenia datowaniu (Ryc. 11:48). Oprócz nich znaleziono też żelazną szpilę hakową o tordowanym trzonie (Ryc. 11:49). Przedmioty tego typu najprawdopodobniej były częścią wrzecion¹⁰¹. Szpile hakowe występują na całym obszarze środkowoeuropejskiego *Barbaricum*, przy czym najwięcej znalezisk pochodzi z terenów kultur przeworskiej i wielbarskiej¹⁰². Spotykane są one od młodszych okresu

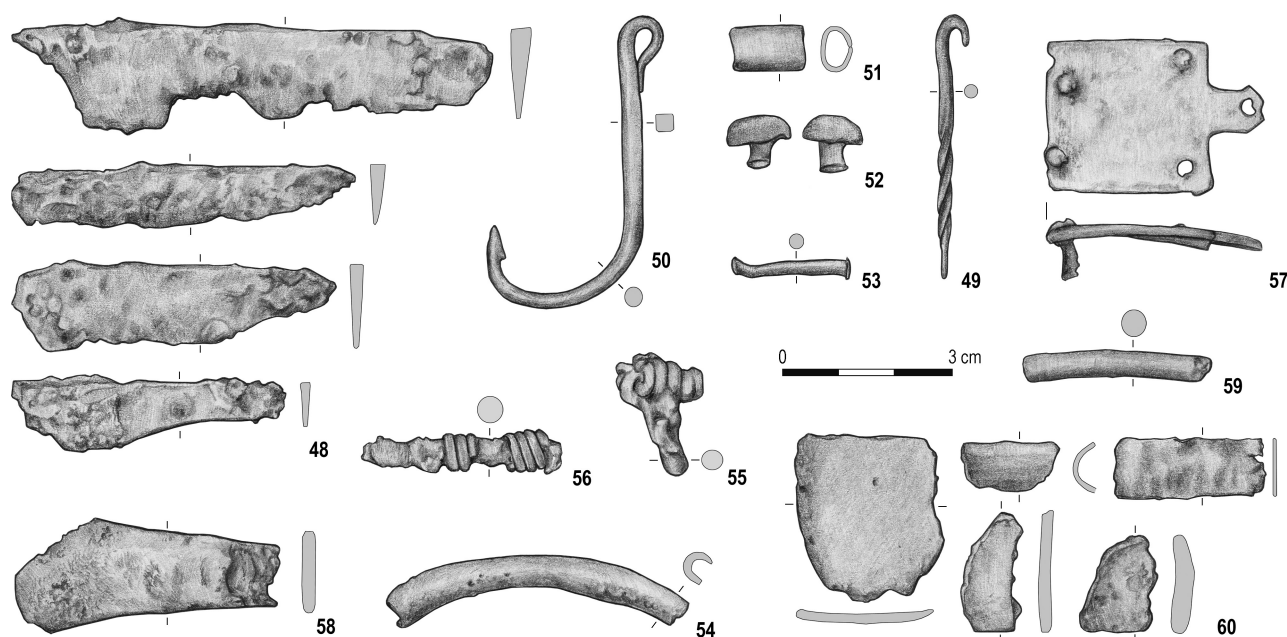
iż ostrogi z Tumian i Kielar charakteryzują się szerokim, taśmowatym kabłąkiem, ostroga z Zalca ma zaś kabłąk o czworokątnym przekroju.

⁹⁹ T. BARANOWSKI 1996, 77.

¹⁰⁰ M. KARCZEWSKI 1999, 81–82, 98–99, tabl. VII:4.5.

¹⁰¹ J. MAIK 2012, 57–59.

¹⁰² J. MAIK 2012, 57–58, ryc. 88; W. STĄCEL 2021, 105.

Ryc. 11. Załec, pow. mrągowski. Narzędzia oraz pozostałe zabytki

Fig. 11. Załec, Mrągowo County. Tools and other artefacts

przedrzymskiego po wczesny okres wędrówek ludów¹⁰³. Znaleźiska z terenów Mazur analogicznie można wiązać z całym okresem funkcjonowania kultury bogaczewskiej¹⁰⁴. Ostatnim narzędziem jest żelazny haczyk do połowu ryb (Ryc. 11:50). Z terenu Pojezierza Mazurskiego pochodzi niewiele podobnych przedmiotów¹⁰⁵. Niemal wszystkie są znaleziskami luźnymi, przez co trudno określić ich datowanie. Jedyną wskazówką może być tu sposób uformowania uszka – niedawno zwrócono uwagę na to, że w haczykach z okresu wędrówek ludów były one umieszczone poprzecznie do osi przedmiotu. Haczyk odkryty na cmentarzysku w Zalcu zakończono uszkiem umieszczonym w jednej płaszczyźnie z zadziorem, co wyróżnia egzemplarze z okresu wpływów rzymskich¹⁰⁶.

Analiza pozostałych znalezisk z Zalca, ze względu na ich fragmentaryczny stan zachowania, jest trudna do przeprowadzenia. Niewielka rurka wykonana z brązowej blaszki być może służyła jako aplikacja stroju (Ryc. 11:51) – podobny zabytek pochodzi z nekropoli w Kamieniu, pow. piski (dawn. *Kamien, Kr. Sensburg*)¹⁰⁷. Odkryto także trzy nity – dwa zapewne pochodzące od nieokreślonego okucia (Ryc. 11:52), a jeden prawdopodobnie od trójwarstwowego grzebienia (Ryc. 11:53). Łukowato wygięta blaszka wykonana z białego metalu mogła stano-

wić fragment rynienkowatego okucia krawędzi rogu do picia (Ryc. 11:54)¹⁰⁸. Należy wspomnieć także o dwóch fragmentach nieokreślonych zapinek (Ryc. 11:55,56). Funkcja pozostałych przedmiotów (Ryc. 11:57–60) jest niemożliwa do określenia.

Ostatnim zabytkiem pochodzącym z badań powierzchniowych w Zalcu jest fragment wykonanej ze stopu miedzi monety, prawdopodobnie sesterca Gordiana III (Ryc. 12). Zwyczaj umieszczania rzymskich monet w grobach praktykowano we wszystkich kulturach bałtyjskich od okresu wojen markomańskich po połowę III stulecia¹⁰⁹. Sesterce z podobizną cesarza Gordiana III znane są z kilku innych cmentarzysk na Mazurach¹¹⁰.

Na podstawie danych archiwalnych na cmentarzysku w Zalcu wydzielono dwa horyzonty jego użytkowania. Pierwszy należy wiązać z ludnością kultury bogaczewskiej, której najstarsze ślady pochodzą prawdopodobnie z fazy B₂. Po zaniku tej jednostki, w okresie D, nekropole przejęła ludność grupy olsztyńskiej, która chowała na niej swoich zmarłych aż do schyłku późnego okresu wędrówek ludów, czyli fazy E₃¹¹¹. Datowanie zabytków pochodzących ze współczesnych badań powierzchniowych potwierdza powyższe ustalenia. Szczególnie warto zwrócić uwagę na dużą liczbę zabytków pochodzących z fazy B₂/C₁ (przed

¹⁰³ W. STĄCEL 2021, 122.

¹⁰⁴ Za jedno z najpóźniejszych znalezisk można uznać szpilę z grobu 645 z cmentarzyska w Miętkich, odkrytą razem ze sprzączką z owalną ramą grupy H (W. NOWAKOWSKI 2022, 258, tabl. 71/I.P.645:a.d). W zespole tym został odkryty także gliniany przęślik, co w przypadku szpil hakowych zaobserwowano także w innych kulturach (por. J. MAIK 2012, 59).

¹⁰⁵ Por. A. JUGA-SZYMAŃSKA, P. SZYMAŃSKI 2014, 102, 105.

¹⁰⁶ A. JUGA-SZYMAŃSKA, P. SZYMAŃSKI 2014, 105.

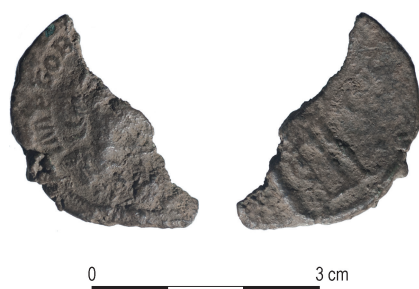
¹⁰⁷ I. SZTER 2010, 234, tabl. VI/35:5.

¹⁰⁸ Por. J. ANDRZEJOWSKI 1991, 43, ryc. 9:h.

¹⁰⁹ A. ZAPOLSKA 2011, 1123.

¹¹⁰ W. NOWAKOWSKI 2001, 55, 108.

¹¹¹ P. SZYMAŃSKI 2004, 178–179. W opracowaniu archiwalistów z cmentarzyska nie określono dokładnie czasu jego porzucenia. Z fazą E₃ należy jednak wiązać grób 63, w którym odkryto zapinkę tarczową oraz dwustronny grzebień (P. SZYMAŃSKI 2004, tabl. II:7–10; por. A. GRZEGORCZYK 2015, 79).

Ryc. 12. Zalec, pow. mrągowski. Fragment sesterca Gordiana III.
Fot.: A. Grzędzińska

Fig. 12. Zalec, Mrągowo County. Fragment of a sesterce
of Gordian III. Photo: A. Grzędzińska

wszystkim są to zapinki trójrzędowe). Badania powierzchniowe dostarczyły także kilku zabytków z okresu D (zapinki typu *Dollkeim/Kovrovo*, sprzączki z owalną ramą) – tak datowanych przedmiotów wcześniej tu nie odnotowano¹¹². Niniejsza analiza pozwoliła zatem wypełnić tę lukę, potwierdzając tym samym ciągłość osadniczą w tym czasie.

Agata Grzędzińska
Wydział Archeologii, Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
PL 00-927 Warszawa
agatagrzed@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9507-4138>

Received: 23.02.2023 / Revised: 29.03.2023 / Accepted: 11.05.2023

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

JAKOBSON, *Kartoteka*: kartoteka Feliksa Jakobsona, przechowywana w Latvijas Vestures Muzejs w Rydze, wydana w: patrz: A. Bitner-Wróblewska, A. Rzeszotarska-Nowakiewicz, T. Nowakiewicz 2011.

LITERATURA

- ÅBERG N. 1919: *Ostpreußen in der Völkerwanderungszeit*, Uppsala [A.-B. Akademiska Bokhandeln / Otto Harrassowitz].
- ALMGREN O. 1923: *Studien über nordeuropäischen Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Mannus-Bibliothek XXIII, Leipzig² [Curt Kabitzsch].
- ANDRZEJOWSKI J. 1991: *Okucia rogów do picia z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich w Eu-*

ropie Środkowej i Północnej (próba kalsyfikacji i analizy chronologiczno-terytorialnej), MSIW VI, 7–120.

- ARCHEOLOGICZNE KSIĘGI... 2008: A. Bitner-Wróblewska (red.), *Archeologiczne księgi inwentarzowe dawnego Prussia-Museum / Die archäologischen Inventarbücher aus dem ehemaligen Prussia-Museum / Археологические инвентарные книги бывшего музея Пруссия*, Aestiorum Hereditas I, Olsztyn [Archiwum Państwowe w Olsztynie].
- AUCH M., BOGUCKI M., TRZECIECKI M. 2012: *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na stanowisku Janów Pomorski 1, [w:] M. Bogucki, B. Jurkiewicz (red.), Janów Pomorski, stan. 1 / Site 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008 / Archaeological Rescue Excavations in 2007–2008, Tom I:2: Od późnego okresu wędrówek ludów do nowożytności / From the Late Migration Period to the Modern Era*, Studia nad Truso I, Elbląg [Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu], 24–165.
- BARANOWSKI T. 1996: *Pochówki koni z Tumian, w woj. olsztyńskim*, APolski XLI, 65–130.
- BARCZYK K. 2004: *Materiały z cmentarzyska w Starych Kiejkutach w zbiorach muzeów mazurskich*, ŚWIATOWIT Suppl. Series B: Barbaricum 7, Warszawa [IA UW], 61–89.
- BECKMANN CH. 1969: *Metallfingerringe der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, SJahr. XXVI, 5–106.
- BITNER-WRÓBLEWSKA A. 1992: *The Southeastern Baltic Zone and Scandinavia in the Early Migration Period*, [w:] J. Okulicz-Kozaryn, W. Nowakowski (red.), *Studia z archeologii ludów barbarzyńskich z wybrzeży Bałtyku i dorzecza Wisły*, Barbaricum 2, Warszawa [IA UW], 245–277.
- BITNER-WRÓBLEWSKA A. 2001: *From Samland to Rogaland. East-West Connection in the Baltic Basin during Early Migration Period*, Warszawa [PMA / SNAP].
- BITNER-WRÓBLEWSKA A. 2003: *W poszukiwaniu wspólnego czasu. Ziemia bałtyjskie a Skandynawia we wczesnym okresie wędrówek ludów*, „Folia Praehistorica Posnaniensia” X/XI (2002–2003), 177–241.
- BITNER-WRÓBLEWSKA A. 2007a: *Netta. A Balt Cemetery in Northeastern Poland*, Monumenta Archaeologica Barbarica XII, Warszawa [PMA / FMAB].
- BITNER-WRÓBLEWSKA A. 2007b: *Zmierzch kultury bogaczewskiej i jej relacje z grupą olsztyńską*, [w:] A. Bitner-Wróblewska (red.), *Kultura bogaczewska w 20 lat później. Materiały z konferencji*, Warszawa, 26–27 marca 2003, Seminarium Bałtyjskie I, Warszawa [PMA / SNAP], 219–237.
- BITNER-WRÓBLEWSKA A., RZESZOTARSKA-NOWAKIEWICZ A., NOWAKIEWICZ T. 2011: *Katalog*, [w:] T. Nowakiewicz (red.), *Archeologiczne dziedzictwo Prus Wschodnich w archiwum Feliksa Jakobsona / Das archäologische Vermächtnis Ostpreußens im Archiv des Felix Jakobson / Austrumprūsijas arheoloģiskais mantojums Fēliksa Jākobsona arhīva*, Aestiorum Hereditas II, Warszawa [MKiDN], 58–511.
- CHILIŃSKA-DRAPELLA A. 2010: *Próba nowego spojrzenia na „pasy sambijskie”*, WA LXI, 3–80.

¹¹² Por. P. SZYMAŃSKI 2004, 179.

- ENGEL C. 1939: *Das jüngste heidnische Zeitalter in Masuren*, Prussia 33, 41–57.
- GAERTE W. 1929: *Urgeschichte Ostpreußens*, Königsberg [Gräfe und Unzer].
- GIESLER U. 1978: *Jüngerkaizerzeitliche Nietknopfsporen mit Dreipunkthalterung vom Typ Leuna*, Sjahr. XXXV, 5–56.
- GINALSKI J. 1991: *Ostrogi kabłąkowate kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna*, PArch. 38, 53–84.
- GLĄDKI M., STOKŁOSA K. 2015: Katalog zabytków, [w:] A. Jaremek (red.), *Kosewo. Archiwalne cmentarzysko z okresu wędrówek ludów Kossewen III. Badania w roku 2014*, Warszawa [Fundacja Dajna im. Jerzego Okulicza-Kozaryna], 95–128.
- GODŁOWSKI K. 1977: *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II)*, MSiW IV, 7–237.
- GRZEGORCZYK A. 2015: *Okrągłe fibule tarczowate z ornamentem wytłaczanym w grupie olsztyńskiej*, Collectio Archaeologica Ressoiviensis XXXIV, Rzeszów [Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego / Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego].
- HILBERG V. 2009: *Masurische Bügelfibeln. Studien zu den Fernbeziehungen der völkerwanderungszeitlichen Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren*, Daumen und Kellaren – Tumiany i Kiellary, Band 2, Schriften des Archäologischen Landesmuseums 9, Neumünster [Wachholtz].
- HOLLACK E., PEISER F.E. 1904: *Das Gräberfeld von Moythienen*, Königsberg [Gräfe und Unzer].
- JAKOBSON F. 2009: *Die Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren im Kreise Allenstein, Ostpr.*, Daumen und Kellaren – Tumiany i Kiellary, Band 1 (red. A. Bitner-Wróblewska et alii), Schriften des Archäologischen Landesmuseums 9, Neumünster [Wachholtz].
- JAKUBCZYK I. 2014: *Die eingliederigen Fibeln der Almgrens VI. Gruppe in der Przeworsk-Kultur – Fibeln des Typs A 158*, RArch. 5–6 (2013–2014), 113–218.
- JUGA-SZYMAŃSKA A. 2004: *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Taltach na Pojezierzu Mazurskim*, ŚWIATOWIT Suppl. Series B: Barbaricum 7, Warszawa [IA UW], 91–147.
- JUGA-SZYMAŃSKA A. 2007: *Cmentarzysko kultury bogaczewskiej w Gutach (byłe Gutten, Kr. Lötzen). Próba rekonstrukcji wyników badań*, [w:] A. Bitner-Wróblewska (red.), *Kultura bogaczewska w 20 lat później. Materiały z konferencji*, Warszawa, 26–27 marca 2003, Seminarium Bałtyjskie I, Warszawa [PMA / SNAP], 393–408.
- JUGA-SZYMAŃSKA A. 2013: *Mein lieber Wilhelm Kögler. O zapomnianym pruskim archeologu*, WA LXIV, 153–159.
- JUGA-SZYMAŃSKA A. 2014: *Kontakty Pojezierza Mazurskiego ze wschodnią strefą Bałtyku w okresie wpływów rzymskich na przykładzie szpil*, Seminarium Bałtyjskie III, Warszawa [FMAB / PMA].
- JUGA-SZYMAŃSKA A., SZYMAŃSKI P. 2014: *Metalowe haczyki do połowu ryb na terenie osadnictwa bałtyjskiego w północno-wschodniej Polsce, od wczesnej epoki żelaza do okresu wędrówek ludów*, [w:] M. Karczewski, E. Smolska, T. Kalicki (red.), *Środowisko przyrodnicze, gospodarka, osadnictwo i kultura symboliczna w V w. p.n.e – VII w. n.e. w dorzeczu Odry i Wisły, Środowisko – Człowiek – Cywilizacja 3*, Białystok-Warszawa-Kielce [Stowarzyszenie Archeologii Środowiskowej], 101–109.
- KARCZEWSKI M. 1999: *Chronologia grobów z bronią odkrytych na cmentarzysku kultury bogaczewskiej z okresu wpływów rzymskich i wędrówek ludów w Paprotkach Kolonii, stan. 1, w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich*, Archaeologia Litwana I, Wilno [Vilniaus universitetas], 72–109.
- KLEEMANN O. 1939: *Zwei ostgermanische Kapselanhänger aus Glogau und die Verbreitung der Kapselanhänger*, „Alt-schlesien” 8, 76–85.
- KONTNY B. 2019: *Archeologia wojny. Studia nad uzbrojeniem barbarzyńskiej Europy okresu wpływów rzymskich i wędrówek ludów*, Oświęcim [Napoleon V].
- KOWALSKI J. 1991: *Z badań nad chronologią okresu wędrówek ludów na ziemiach zachodniobałtyjskich (faza E)*, [w:] *Archeologia bałtyjska. Materiały z konferencji. Olsztyn, 24–25 kwietnia 1988 roku*, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie 120, Olsztyn [Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie], 67–85.
- KOWALSKI J. 2000: *Chronologia grupy elbląskiej i olsztyńskiej kręgu zachodniobałtyjskiego (V–VII w.) Zarys problematyki*, [w:] P. Szymański, A. Żórawska (red.), *Materiały do archeologii dawnych ziem pruskich*, Barbaricum 6, Warszawa [IAUW], 203–266.
- KÜHN H. 1956: *Das Problem der masurermanischen Fibeln in Ostpreußen*, [w:] O. Kleemann (red.), *Documenta archaeologica Wolfgang La Baume dedicata*, Rheinische Forschungen zur Vorgeschichte 5, Bonn [Ludwig Röhrschied], 79–108.
- KÜHN H. 1974: *Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in Süddeutschland. Teil 2: Ergebnisse*, Graz [Akademische Druck- u. Verlagsanstalt].
- MADYDA-LEGUTKO R. 1987: *Die Gürtelschnallen der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, BAR Int. Series 360 (1986), Oxford [B.A.R.].
- MADYDA-LEGUTKO R. 1987: *Metalowe części pasów na obszarze kultury zachodniobałtyjskiej w okresie wpływów rzymskich*, WA XLVIII, 21–35.
- MADYDA-LEGUTKO R. 2011: *Studia nad zróżnicowaniem metalowych części pasów w kulturze przeworskiej. Okucia końca pasa*, Kraków [IA UJ].
- MAIK J. 2012: *Włókiennictwo kultury wielbarskiej*, Łódź [IAE PAN].
- MOORA H. 1938: *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. II Teil: Analyse*, Tartu [Õpetatud Eesti Selts].
- NOWAKOWSKI W. 1995: *Od Galindai do Galinditae. Z badań nad pradziejami bałtyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego*, Barbaricum 4, Warszawa [IA UW].
- NOWAKOWSKI W. 1996: *Das Samland in der Römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem Römischen Reich und der barbarischen Welt*, Veröffentlichung des Vorgesichtlichen Seminars Marburg 10, Marburg-Warszawa [Vorgesichtliches Seminar der Philipps-Universität Marburg].

- NOWAKOWSKI W. 1998: *Die Funde der Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit aus Masuren*, Museum für Vor- und Frühgeschichte. Bestandskataloge 6, Berlin [MfVF].
- NOWAKOWSKI W. 2001: *Masuren*, CRFB Polen 1, Warszawa [IA UW].
- NOWAKOWSKI W. 2007: *Kultura bogaczewska na Pojezierzu Mazurskim od schyłku późnego okresu przedrzymskiego do starszej fazy okresu wpływów rzymskich*, [w:] A. Bitner-Wróblewska (red.), *Kultura bogaczewska 20 lat później*, Seminarium bałtyjskie I, Warszawa [PMA / SNAP], CD.
- NOWAKOWSKI W. 2013: *Masuren in der Römischen Kaiserzeit. Auswertung der Archivalien aus dem Nachlass von Herbert Jankuhn*, Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete 12, [Wachholtz].
- NOWAKOWSKI W. 2022: *Eine galindische Nekropole des kaiser- und völkerwanderungszeitliche Gräberfeld in Mingfen/Miętkie im Lichte der Ausgrabungen zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 27, Berlin [MfVF].
- OKULICZ J. 1958: *Cmentarzysko z okresu rzymskiego odkryte w miejscowości Bogaczewo, na przysiółku Kula, pow. Giżycko*, RO I, 47–116.
- OKULICZ J. 1973: *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.*, Wrocław [Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie].
- PEISER F.E. 1916: *Das Gräberfeld von Pajki bei Praßnitz in Polen*, Königsberg [Gräfe und Unzer].
- RADŮŠ O.A. 2021: O.A. Радюш, *Шпора эпохи Великого переселения народов из Гнёздова*, [w:] С.Ю. Каинов (red.), *Гнёздовский археологический комплекс. Материалы и исследования 2*, Труды Государственного Исторического Музея 215, Москва [Государственный исторический музей], 299–314.
- REICH C., JUGA-SZYMAŃSKA A. 2015: *Rätselhafte Beschläge – Bestandteile prachtvoller Gürtel im südöstlichen Ostseeraum*, [w:] B. Kontny (red.), *Ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur. Jerzy Okulicz-Kozaryn in memoriam*, ŚWIATOWIT Suppl. Series B: Barbaricum 11, Warszawa, [IA UW] 549–572.
- RUDNICKI M. 2009: *Nowe odkrycie zapinki typu Plenița-Tumiany z Piecek, pow. mrągowski, na tle znalezisk z Polski północno-wschodniej*, [w:] M. Karwowski, E. Droberjar (red.), *Archeologia Barbarzyńców 2008. Powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim / Archäologie der Barbaren 2008. Beziehungen und Kontakte in der barbarischen Welt*, Collectio Archaeologica Resoviensis XIII, Rzeszów [Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego / Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego] 601–614.
- RUDNICKI M. 2010: *Zawieszki trapezowate z terenu grupy olsztyńskiej – świadectwo kontaktów ze Słowianami?*, [w:] J. Beljak, G. Březinová, V. Varsik (red.), *Archeológia Barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídľiskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby lateénskej po včasný stredovek*, Archaeologia Slovaca Monographiae 10, Nitra [Archeologický ústav SAV], 669–686.
- RUDNICKI M. 2018: *Stan i historia badań nad grupą olsztyńską. Zarys problematyki*, [w:] S. Wadył, M. Karczewski, M. Hoffmann (red.), *Materiały do Archeologii Warmii i Mazur 2*, Warszawa-Białystok-Olsztyn [IA UW / Wydział Historyczno-Socjologiczny Uniwersytetu w Białymstoku / Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie], 109–137.
- SCHMIEDEHELM M. 2011: *Das Gräberfeld am Jaskowska-See in Masuren. Studien zur westmasurischen Kultur der römischen Eisenzeit*, Warszawa [IA UW].
- STĄCEL W. 2021: *Hooked Pins in the Przeworsk Culture – Typology, Chronology, Distribution and Function*, „Analecta Archaeologica Ressoiviensia” 16, 103–124.
- SZTER I. 2010: *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich i z okresu wędrówek ludów w Kamieniu na Pojezierzu Mazurskim*, WA LXI, 201–331.
- SZYMAŃSKI P. 2000: *Poszukiwania cmentarzysk z okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów znanych z dawnych badań na Mazurach*, [w:] J. Kolendo, W. Nowakowski (red.), *Antiquitates Prussiae. Studia z archeologii dawnych ziem pruskich*, Warszawa [IA UW], 237–245.
- SZYMAŃSKI P. 2004: *cmentarzysko kultury bogaczewskiej i grupy olsztyńskiej w Zalcu koło Mrągowa, na Pojezierzu Mazurskim*, ŚWIATOWIT Suppl. Series B: Barbaricum 7, Warszawa [IA UW], 151–190.
- SZYMAŃSKI P. 2005: *Mikroregion osadniczy z okresu wpływów rzymskich w rejonie jeziora Salet na Pojezierzu Mazurskim*, ŚWIATOWIT Suppl. Series P: Prehistory and Middle Ages X [IA UW].
- SZYMAŃSKI P. 2013: *Z badań nad chronologią i różnicowaniem kulturowym społeczności Mazur w późnej starożytności i u progu wczesnego średniowiecza*, ŚWIATOWIT Suppl. Series B: Barbaricum 9, Warszawa [IA UW].
- SZYMAŃSKI P. 2018: *Chronologia goldapskiej grupy kulturowej w okresie wędrówek ludów*, ŚWIATOWIT Suppl. Series P: Prehistory and Middle Ages XX, Warszawa [IA UW].
- TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA M. 1985: *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Römisch-Germanische Forschungen 43, Mainz am Rhein [Philipp von Zabern].
- TISCHLER O. 1879: *Ostpreussische Gräberfelder III*, „Schriften des physikalisch-ökonomische Gesellschaft” XIX (1878), 159–268.
- TISCHLER O., KEMKE H. 1902: *Ostpreussische Altertümer aus der Zeit der grossen Gräberfelder nach Christi Geburt*, Königsberg [Koch].
- WADYL S. 2017: *Nowe odkrycie zapinek typu Wólka Prusinowska z grodziska w Pasymiu na tle dotychczasowych znalezisk*, [w:] J. Andrzejowski et alii (red.), *Orbis Barbarorum. Studia ad archaeologiam Germanorum et Baltorum temporibus Imperii Romaniae pertinentia* Adalberto Nowakowski dedicata, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina VI, Warszawa-Schleswig [IA UW / ZBSA / FMAB], 253–260.
- WERNER J. 1950: *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, [w:] G. Behrens, J. Werner (red.), *Reinecke-Festschrift. Zum*

75. *Geburtstag von P. Reinecke am 25. September 1947*, Mainz [Schneider], 150–172.

WIŚNIEWSKA A. 2014: *Łężany. cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich i wędrowek ludów na Pojezierzu Mrągowskim. Badania w sezonie 2013 / Łężany. Cemetery of the Roman Period and the Migration Period in the Mrągowo Lake District. Research in season 2013*, Warszawa [Fundacja Dajna im. Jerzego Okulicza-Kozaryna].

WIŚNIEWSKA A., Wadył S. 2018: *Odkrycie zapinki typu Dollkeim/Kovrovo z Pasymia, pow. Szczecino*, [w:] S. Wadył, M. Karczewski, M. Hoffmann (red.), *Materiały do Archeologii Warmii i Mazur 2*, Warszawa-Białystok-Olsztyn [IA UW / Wydział Historyczno-Socjologiczny Uniwersytetu w Białymstoku / Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie], 399–406.

ZAPOLSKA A. 2011: *Roman Coins from the Western Part of West Balt Territory*, [w:] N. Holmes (red.), *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress I, Glasgow 2009*, Glasgow [International Numismatic Council], 1115–1125.

ARCHIVAL CEMETERY AT ZALEC (FORMER SALZA, KR. LÖTZEN) IN THE MRĄGOWO LAKELAND – REDISCOVERED. ANALYSIS OF ARTEFACTS FROM CONTEMPORARY FIELD SURVEYS

SUMMARY

The article presents metal artefacts discovered during field surveys recently carried out at the cemetery of the Bogaczewo culture and the Olsztyn group at Zalec, Mrągowo County (fmr. *Salza, Kr. Lötzen*). The cemetery was explored by German archaeologists in the early 20th century. However, due to the damage inflicted during World War II, some pieces of information from the excavations at Zalec were lost. Only years later was it possible to reconstruct and publish some of the data², with the records of an Estonian archaeologist, Marta Schmiedehelm, containing a copy of the report of the head of the excavations, Felix Ernst Peiser³, proving to be a valuable source of information. The aforementioned document contains information about approx. 90 investigated features, mostly cremation burials.

On the basis of the report, it was also possible to pinpoint the exact location of the site and to conduct preliminary reconnaissance of the area⁶ followed by surface surveys with metal detectors. The latter were carried out in 2016 by the Jerzy Okulicz-Kozaryn Dajna Foundation. They yielded 95 artefacts that finally confirmed the existence of a cremation cemetery at the site. All of the discovered artefacts were found on a small hill above the escarpment at the northern edge of

Lake Zaleckie (Fig. 1). They came from an area measuring approx. 30×50 m, from a mixed topsoil layer (Fig. 2). The discovered artefacts represent a diverse group, both chronologically and typologically.

The most interesting finds include an A 96 brooch and fragments of Mazurian-type triple-crest fibulae characteristic of the Bogaczewo culture in phase B2/C1–C1a¹¹ (Fig. 3). The finds also include brooches with returned foot from the Late Roman Period and *Dollkeim/Kovrovo* type brooches, which can be attributed to the early phase of the Migration Period (Fig. 4). The material also includes fragments of plate brooches, i.e., elements of attire associated with the period when a unit called the Olsztyn Group developed in Masuria (Fig. 5). Plate brooches are an interesting category of artefacts, considering that for over 100 years researchers have been trying to solve the mystery of the origin of the aforementioned unit based on their appearance¹⁶.

The second large category of artefacts discovered in the course of surface surveys at Zalec consists of belt elements – buckles and fittings. These artefacts can also be dated to both the Roman Period (Fig. 6) and the Migration Period (Fig. 7). The latter group includes, among others, an iron buckle corresponding to type H25 (Fig. 7:26) and a bronze buckle with an oval frame and metope on the pin (Fig. 7:27).

Recent research has also yielded fragments of bracelets, including cuff bracelets popular among the Bogaczewo Culture population (Fig. 8:30.31), as well as rings (Fig. 8:34–36). Neck ornaments, notably three pendants (Fig. 9:37.38) and simple bronze beads (Fig. 9:39.40), are also worth mentioning. One of the beads was made of a light, silvery metal – probably zinc (Fig. 9:41). Such ornaments, which are not very common, had already been discovered before the war and described as *Zinkringe*⁸⁵.

Other finds from the Zalec cemetery include spurs, dating to the Roman Period and the Migration Period (Fig. 10:43–46), and an iron ring with hooks, probably an element of a horse's bridle (Fig. 10:47). Additionally, tools, including fragments of iron knives (Fig. 11:48), an iron hooked pin with a twisted shaft (Fig. 11:49) and an iron fish-hook (Fig. 11:50), should be mentioned. The state of preservation of some artefacts makes their identification impossible; some are simply lumps of molten metal. The last find on the list is a fragment of a bronze coin, probably a sesterius of Emperor Gordian III (Fig. 12). In the Balt areas, the influx of Roman coins began during the Marcomanni wars and lasted less than 100 years, until about the mid-third century¹⁰⁷.

All the discovered artefacts confirmed an earlier established dating of the Zalec cemetery. According to the available sources, the cemetery was set during phase B2. It functioned throughout the Late Roman Period, until the disappearance of the Bogaczewo Culture, when it was taken over by the people of the Olsztyn Group. The end of the cemetery can probably be synchronised with the decline of the Olsztyn Group, i.e., phase E3¹⁰⁹. Of particular note are the artefacts discovered during the latest surveys that date to the early Migration Period (brooches with full catchplate, belt buckles with oval frame). Said phase has not been recorded in the archival material¹¹⁰. Therefore, the latest discoveries fill this gap and, at the same time, confirm the functioning of the cemetery in this period.

Translation: Kinga Brzezińska

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”, (później: „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...” oraz „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”), Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford [BAR Publishing]
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР, Москва
MIA	– Материалы и исследования по археологии СССР, Москва
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981 [Ossolineum]
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RGA	– Reallexikon der Germanischen Altertumskunde: 1. edycja: J. Hoops (wyd.), tomy 1–4 (K.J. Trübner, Straßburg 1911–1919), 2. edycja: H. Jankuhn, H. Beck i in. (wyd.), tomy 1–35 (Walter de Gruyter/De Gruyter, Berlin-New York 1973–2007).
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
RosArh.	– „Российская археология”, Москва
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SLA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArh.	– „Советская археология”, Москва
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków

SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, „Wiadomości Archeologiczne. Spostrzeżenia lat ostatnich w dziedzinie starożytności krajowych. Czasy przedhistoryczne” (I–IV – 1873–1882); „Wiadomości Archeologiczne. Organ Państwowego Głównego Konserwatorium Zabytków Przedhistorycznych” (V–IX – 1920–1925); „Wiadomości Archeologiczne. Organ Państwowego Muzeum Archeologicznego” (X–XXII – 1929–1955); „Wiadomości Archeologiczne” (XXIII–XXXI – 1956–1966), „Wiadomości Archeologiczne. Organ Muzealnictwa i Konserwatorstwa Archeologicznego” (XXXII–LV – 1966–2001); „Wiadomości Archeologiczne” (od LVI – 2002), Warszawa
ZfE	– „Zeitschrift für Ethnologie”, Berlin
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

WYKAZ SKRÓTÓW NAZW WYDAWNICTW

ABBREVIATIONS OF PUBLISHING HOUSES NAMES

FBAPKJ	– Fundacja Badań Archeologicznych imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego (Łódź)
FMAB	– Fundacja Monumenta Archaeologica Barbarica (Warszawa)
FPIAUW	– Fundacja Przyjaciół Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego (Warszawa)
IAE PAN	– Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk (Warszawa)
IA UG	– Instytut Archeologii Uniwersytetu Gdańskiego (Gdańsk)
IA UJ	– Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego (Kraków)
IA UŁ	– Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego (Łódź)
IA UMCS	– Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej (Lublin)
IA UW	– Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego (Warszawa)
MAE	– Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi (Łódź)
MAG	– Muzeum Archeologiczne w Gdańsku (Gdańsk)
MAK	– Muzeum Archeologiczne w Krakowie (Kraków)
MfVF	– Museum für Vor- und Frühgeschichte, Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz (Berlin)
MKiDN	– Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (Warszawa)
MSHM	– Muzeum Starożytnego Hutnictwa Mazowieckiego im. Stefana Woydy (Pruszków)
OODA	– Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (Warszawa)
Ossolineum	– Wydawnictwo Ossolineum (Wrocław), dawn. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo (w latach 1953–1990 – wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk)
PAU	– Polska Akademia Umiejętności (Kraków)
PMA	– Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie (Warszawa)
PWN	– Państwowe Wydawnictwo Naukowe (Warszawa)
RGZM	– Römisch-Germanische Zentralmuseum (Mainz)
SNAP	– Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich
UJ	– Uniwersytet Jagielloński (Kraków)
UŁ	– Uniwersytet Łódzki (Łódź)
UAM	– Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Poznań)
UMCS	– Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej (Lublin)
UW	– Uniwersytet Warszawski (Warszawa)
WA UW	– Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego (Warszawa)
ZBSA	– Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie (LEIZA-ZBSA) (Schleswig), dawn. Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie – Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen Schloss Gottorf

Sprzedaż / Retail:
Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa

Sprzedaż wysyłkowa / Mail order:
tel./phone: +48 22 5044 899
e-mail: wydawnictwapma@pma.pl

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2023. Wydanie I. Nakład 350 egz.

Druk i oprawa: Bis-ART Drukarnia Krystyna Białaszewska, ul. Kielecka 39/5, 02-530 Warszawa